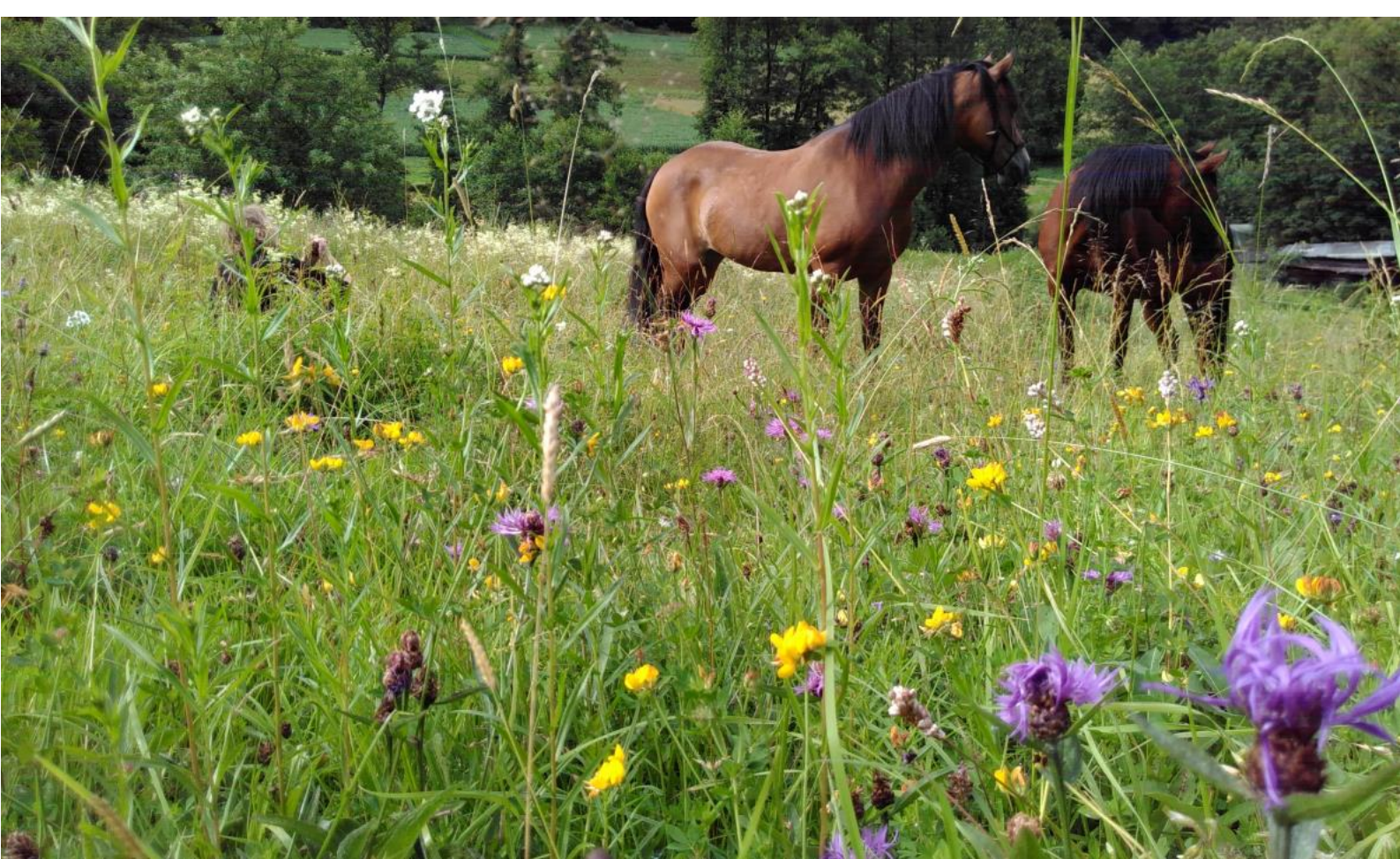

NATUUR INCLUSIEVE PENSIONSTALLEN

Onderzoek naar de meerwaarde van natuur inclusieve
landbouw voor Nederlandse pensionstallen.

Amy Lucas
4BA

NATUUR INCLUSIEVE PENSIONSTALLEN

Onderzoek naar de meerwaarde van natuur inclusieve landbouw voor Nederlandse pensionstallen.

DISCLAIMER

Dit rapport is gemaakt door een student van Aeres Hogeschool als onderdeel van zijn/haar opleiding. Het is géén officiële publicatie van Aeres Hogeschool. Dit rapport geeft niet de visie of mening van Aeres Hogeschool weer. Aeres Hogeschool aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade voortvloeiend uit het gebruik van de inhoud van dit rapport.

Auteur: Amy Lucas

Studentnummer: 3026815

Opleiding: Bedrijfskunde en Agrifoodbusiness

Plaats: Dronten

Datum: Juni 2022

Afstudeerdocent: Wilma van Dalen

Voorwoord

Mijn naam is Amy Lucas en ik ben momenteel in de afstudeerfase van de opleiding Bedrijfskunde en Agrifoodbusiness aan de Aeres Hogeschool Dronten. Het afstudeerwerkstuk is onderdeel van het afstudeerjaar. Voor het afstudeerwerkstuk heb ik allereerst het vooronderzoek geschreven. In het vooronderzoek wordt er dieper ingegaan op de theorie van het onderwerp en het materiaal en methode van het onderzoek. Daarna zijn de resultaten besproken, gevolgd door een discussie. Als laatst worden er conclusies getrokken en worden de aanbevelingen gedaan.

Als paardenliefhebber heeft de hippische sector een bepaalde interesse getrokken bij mij. Vooral het optimaliseren en verbeteren van de sector. Tijdens mijn studie heb ik affiniteit gekregen met duurzaamheid, circulair ondernemen en natuur inclusieve landbouw. Om natuurhersteldoelen te halen is het van belang om natuurgrond en landbouwgrond te gaan combineren. Nederlandse pensionstallen kunnen hierin een grote rol spelen, doordat zij een groot deel van de Nederlandse grond beheren. Hierdoor heb ik besloten mijn afstudeerwerk te schrijven over de meerwaarde van natuur inclusieve landbouw voor Nederlandse pensionstallen.

Graag wil ik mijn afstudeerdocent, Wilma van Dalen, bedanken voor het begeleiden en ondersteunen tijdens het schrijven van de scriptie.

Dronten, 7 juni 2022

Amy Lucas

Samenvatting

76% van de insecten op grote schaal is verdwenen in de laatste 26 jaar (Hallmann, 2017). Hierdoor is onder andere het Deltaplan Biodiversiteitsherstel en Natuurnetwerk Nederland opgericht. Landbouwgrond is een van de focusgebieden (Samen voor Biodiversiteit, s.d.). Het natuurherstel in Nederland was in 2018 nog onvoldoende om aan de Natuurpact van 2027 te kunnen voldoen (Rijksoverheid, 2018).

54% van de totaaloppervlakte van Nederlandse grond wordt gebruikt als landbouwgrond en maar 12% voor natuurlijk terrein (CBS, 2020). Binnen de hippische sector is er nog weinig aandacht besteed aan het verduurzamen en vergroten van de biodiversiteit en het natuur inclusiever maken van bedrijven uit de sector. Hierdoor is het van belang om te onderzoeken wat de meerwaarde voor Nederlandse pensionstallen is om natuur inclusieve landbouw toe te passen op de stallen. Deze aanpassingen bieden mogelijk nieuwe oplossingen in het verlichten van problemen rondom biodiversiteit en het herstellen van het natuurnetwerk, maar ook in het verbeteren van de gezondheid van de paarden en het creëren van een nieuw verdienmodel voor pensionstallen.

Uit het onderzoek is te concluderen dat er al wel een opkomst is in natuur inclusieve pensionstallen maar dat er nog te veel weerstand en angst voor verandering ligt bij een groot deel van de Nederlandse pensionstallen. Er is te concluderen dat de meerwaarde vooral zit in de gezondheid voordelen die het te bieden heeft aan de paarden. Zowel alle deelnemers gaven aan dat dit belangrijk voor hen was. Dit voordeel is te bevestigen door onderzoek, gedaan door Jaime Jackson. Daarnaast kan geconcludeerd worden dat financiële voordelen zoals een subsidie, kostenbesparing en hogere inkomsten ook meerwaarde biedt aan pensionstallen. Als laatste kan geconcludeerd worden dat het bijdragen aan natuurherstel ook meerwaarde biedt voor de omgeving maar ook de stallen zelf. De twee partijen versterken elkaar.

Er kan een conclusie getrokken worden dat de belemmeringen zich vooral in het financiële plaatje en de wet- en regelgeving te vinden is. Alle deelnemers gaven in het onderzoek aan dat de opstartkosten erg hoog zijn bij een natuur inclusieve pensionstal en vaak het investeringsvermogen van een stal erg laag. De huidige wet- en regelgeving biedt te weinig mogelijkheden om gemakkelijk over te stappen naar een natuur inclusieve pensionstal. Hier zal eerst verandering in moeten komen, wil het aantrekkelijk worden voor een groter gedeelte van de sector. Om de doelgroep te kunnen overtuigen van de meerwaarde, zal er eerst een oplossing moeten komen voor deze belemmeringen.

Summary

76% of large-scale insects have disappeared in the last 26 years (Hallmann, 2017). Because of this conclusion, the Delta Plan for Biodiversity Recovery and the Netherlands Nature Network was established. Agricultural land is one of the focus areas (Samen voor Biodiversiteit, s.d.). In 2018, nature restoration in the Netherlands was still insufficient to comply with the Nature Pact of 2027 (Rijksoverheid, 2018).

54% of the total surface area of Dutch land is used as agricultural land and only 12% for natural areas (CBS, 2020). Within the equestrian sector, little attention has been paid to making companies in the sector more sustainable and increasing biodiversity and making it nature inclusive. It is therefore important to investigate the added value for Dutch horse boarding stables to apply nature-inclusive agriculture to their stables. These adjustments may offer new solutions in alleviating biodiversity problems and restoring the nature network, but also in improving the health of the horses and creating a new revenue model for boarding stables.

It can be concluded from the research that there is already an increase in nature-inclusive boarding stables, but that there is still too much resistance and fear of change among many of the Dutch boarding stables. It can also be concluded that the added value is mainly in the health benefits it offers to the horses. All participants indicated that this was important to them. This benefit is confirmed by research done by Jaime Jackson. In addition, it can be concluded that financial advantages such as a subsidy, cost savings and higher income also provide added value to boarding stables. Finally, it can be concluded that contributing to nature restoration also offers added value for the environment, but also for the stables themselves. The two sides reinforce each other.

It can be concluded that the obstacles are mainly to be found in the financial side and the legislation and regulations. In the study, all participants indicated that the start-up costs are very high in a nature-inclusive boarding stable and that the investment capacity of a stable is often very low. Current legislation and regulations offer too few opportunities to easily switch to a nature-inclusive boarding stable. This will first have to change if it is to become attractive to a larger part of the sector. In order to convince the target group of the added value, a solution will first have to be found for these obstacles.

Inhoudsopgave

1. Introductie	1
1.1. <i>Natuurherstel in Nederland.....</i>	2
1.1.1. Deltaplan Biodiversiteit	2
1.1.2. Natuurnetwerk Nederland	3
1.2. <i>Natuur inclusieve landbouw.....</i>	4
1.2.1. Niveaus Natuur Inclusieve Landbouw	5
1.2.2. Maatregelen Natuur Inclusieve Landbouw	6
1.2.3. Natuur inclusieve landbouw in Nederland	6
1.3. <i>Hippische sector in Nederland.....</i>	7
1.3.1. Pensionstallen in Nederland	7
1.3.2. Paddock Paradise en Equi-Habitat	8
1.3.3. Toepasbare Elementen Natuur Inclusief	9
1.4. <i>Adoptiemodel van Rogers</i>	13
1.5. <i>Knowledge Gap</i>	14
2. Materiaal en Methode	17
2.1. <i>Kwalitatief onderzoek.....</i>	17
2.2. <i>Onderzoekspopulatie.....</i>	17
2.3. <i>Validiteit en Betrouwbaarheid</i>	17
<i>Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?.....</i>	18
<i>Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?.....</i>	18
<i>Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?.....</i>	18
2.4. <i>Resultaatverwerking.....</i>	18
3. Resultaten.....	19
3.1. <i>Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?</i>	19
3.1.1. Meerwaarde.....	19
3.1.2. Belemmeringen	20
3.1.3. Advies	21
3.2. <i>Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?.....</i>	21
3.3. <i>Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?</i>	22
3.3.1. Meerwaarde.....	23
3.3.2. Belemmeringen	25
4. Discussie	26
4.1. <i>Resultaten</i>	26
4.1.1. <i>Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?</i>	26
4.1.2. <i>Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?</i>	26

4.1.3.	Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?	27
4.2.	Onderzoeksmethode	27
5.	Conclusie en Aanbevelingen.....	29
5.1.	Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?	29
5.2.	Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?.....	29
5.3.	Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?	29
5.4.	Welke meerwaarde heeft het voor pensionstallen in Nederland om natuur inclusieve landbouw te integreren in het bedrijf?.....	30
5.5.	Aanbevelingen.....	30
	Bibliografie.....	32
	Bijlagen	35
1.	Interview vragen - Experts	35
2.	Interview vragen - Pensionstallen	36
3.	Interview met Experts – Deelnemer A.....	37
4.	Interview met Experts – Deelnemer B.....	41
5.	Interview met Pensionstallen – Deelnemer C.....	44
6.	Interview met Pensionstallen – Deelnemer D	47
7.	Interview met Pensionstallen – Deelnemer E.....	50
8.	Interview met Pensionstallen – Deelnemer F.....	53
9.	Interview met Pensionstallen – Deelnemer G	55
10.	Codeerschema Experts	58
11.	Codeerschema Pensionstallen.....	59

Verklarende Woordenlijst

Biodiversiteit	Het vóórkomen van verschillende levende organismen, hun genetische variatie en interacties binnen een bepaald ecosysteem.
Natuurpact	Nederlands natuurbeleid waarin afspraken gemaakt zijn over de ambities en financiering voor de periode tot 2027.
Hippisch	Met betrekking tot paarden.
Natuur inclusieve landbouw	Een manier van landbouw waar ook de natuur baat bij heeft, waarbij gewerkt wordt binnen de grenzen van de natuur.
Kringlooplandbouw	Manier van duurzame landbouw waarbij de kringloop van stoffen gesloten is.
Pensionstallen	Een bedrijf dat paarden van derden stalt, al dan niet met inbegrip van het aanbieden van verzorging (voeding, poetsen, beweging, etc.) en rijfaciliteiten.
Natuur inclusieve pensionstallen	Een bedrijf dat paarden van derden stalt op een manier waar ook de natuur baat bij heeft, waarbij gewerkt wordt binnen de grenzen van de natuur.
Paddock Paradise	Manier van huisvesting voor paarden waarbij de paarden, waar mogelijk, beweging krijgen zoals het in de natuur zou gebeuren.
Equi Habitat	Een Paddock Paradise waarbij er op een ecologisch verantwoorde manier natuurelementen wordt geïntegreerd in het leefgebied van de paarden.
Adoptiemodel van Rogers	Een model dat de levenscyclus van een innovatie in kaart brengt.

1. Introductie

Uit onderzoek door wetenschappers van de Radboud Universiteit kwam in 2017 de conclusie dat 76% van de insecten op grote schaal was verdwenen in de laatste 26 jaar (Hallmann, 2017). Vanwege deze conclusie is onder andere het Deltaplan Biodiversiteit herstel opgericht. Landbouwgrond is een van de drie focusgebieden van het Deltaplan Biodiversiteit herstel waar de meeste winst behaald kan worden (Samen voor Biodiversiteit, s.d.). Een groot biodiversiteit aan organismen is van belang voor het versterken en gezond houden van een ecosysteem (Nieuws Europees Parlement, 2020). Daarnaast is er in Nederland ook een Natuurnetwerk aan bestaande en nieuw aan te leggen natuurgebieden. Het natuurherstel in Nederland was in 2018 nog onvoldoende om aan de Natuurpact van 2027 te kunnen voldoen met als doel om 80.000 hectare natuur in te richten (Rijksoverheid, 2018).

In 2015 werd in Nederland 54% van de totaaloppervlakte van 4,2 miljoen hectare gebruikt als landbouwgrond en maar 12% voor bos en ander natuurlijk terrein (CBS, 2020). Voor vele sectoren binnen de landbouw wordt er al aanzienlijk aandacht besteed aan het verduurzamen en vergroten van de biodiversiteit en het natuur inclusiever maken van bedrijven uit de sector. Binnen de hippische sector is die aandacht nog klein. In Nederland is het niet bekend hoeveel hectare grond in zijn totaliteit (zowel traditioneel als natuur inclusief) er wordt gebruikt voor het houden van paarden. Naar aanleiding van onderzoek vanuit Wageningen University and Research is de schatting rond de 11.4-13.95% van de totale oppervlakte grond in Nederland (Leenstra, 2011). Dit houdt in dat als alle paarden in Nederland gehouden worden op een natuur inclusieve wijze, dan zou 12% van de Nederlandse grond onderdeel zijn van natuur inclusieve landbouw. Hierdoor is het van belang om te onderzoeken wat de meerwaarde voor Nederlandse pensionstallen is om natuur inclusieve landbouw toe te passen op de stallen. Deze aanpassingen bieden mogelijk nieuwe oplossingen in het verlichten van problemen rondom biodiversiteit en het herstellen van het natuurnetwerk, maar ook in het verbeteren van de gezondheid van de paarden en het creëren van een nieuw verdienmodel voor pensionstallen.

In de opbouw van het rapport wordt er in hoofdstuk 1.1. gekeken naar de natuur- en biodiversiteitsdoelen die in Nederland gezet zijn. Twee initiatieven daarvoor zijn Deltaplan Biodiversiteit en Natuurnetwerk Nederland. Beide initiatieven stimuleren de landbouwsector om een actieve partij te zijn in het combineren van de landbouw met de natuur door middel van natuur inclusieve landbouw. Vanuit daar wordt er in hoofdstuk 1.2. gekeken naar wat er al gedaan wordt in de landbouwsector in het algemeen op het gebied van natuur inclusieve landbouw. Er wordt beschreven welke maatregelen er genomen kunnen worden en in hoeverre de landbouwsector hier al actief mee bezig is. De hippische sector is onderdeel van de landbouwsector in Nederland waardoor er in hoofdstuk 1.3. gekeken wordt naar hoe de hippische sector eruit ziet. Er wordt besproken wat er in de sector op dit moment al wordt gedaan aan natuur inclusieve landbouw, zoals het toepassen van het Paddock Paradise/Equi Habitat concept. Daarnaast wordt er ook gekeken welke individuele maatregelen pensionstallen kunnen nemen om meer natuur inclusief te worden. Als laatste in hoofdstuk 1.4. wordt het Adoptiemodel van Rogers beschreven. Dit model kan worden gebruikt in het onderzoek om te kunnen toetsen in hoeverre Nederlandse pensionstallen natuur inclusieve landbouw toepassen in de praktijk. In hoofdstuk 2 wordt de

materiaal en methode van het onderzoek beschreven. In hoofdstuk 4 worden de resultaten per deelvraag uit het onderzoek beschreven met in hoofdstuk 5 de discussie over het onderzoek. Als laatste in hoofdstuk 7 wordt de conclusie en aanbevelingen beschreven gevolgd door de bibliografie en de bijlagen.

1.1. Natuurherstel in Nederland

In 2017 kwam vanuit het bestuur van het Netherlands Ecological Research Network (NERN) een oproep tot een Deltaplan Biodiversiteitsherstel. In de oproep werd de urgentie vanuit de natuur-gebiedsperspectief en de landbouw-gebiedsperspectief naar voren gebracht. De huidige landbouwkundige productiemethoden bleken onvoldoende duurzaam te zijn en binnen de Agrifood keten stelden consumenten kritische eisen aan het minimaliseren van de schade aan natuur, milieu en dierenwelzijn door het produceren van voedselproducten. Door het verlies van planten- en insectensoorten in landbouwgebieden is het voortbestaan van diersoorten, vooral weide- en akkervogelsoorten, die afhankelijk zijn van deze gebieden, onder druk komen te staan. De oproep pleitte voor de belangrijke rol van onderzoek en kennis, waar Nederland een koploper in is, om de uitdaging aan te gaan om nieuwe methodes en inzichten te ontwikkelen die meewerken aan het herstel van natuurverlies en een duurzaamheidstransitie op gang brengt in de landbouw (Vet, 2017).

1.1.1. Deltaplan Biodiversiteit

In 2018 ontstond er een coalitie tussen 19 partijen in 'Samen voor Biodiversiteit' om samen te werken aan het Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Gezamenlijk hebben de partijen een droombeeld geschetst voor 2030. Nederland moet in 2030 een land zijn waar de biodiversiteit bloeit. Natuurgebieden zijn met elkaar verbonden doordat tussenliggend landbouwgrond dient als leefgebied voor planten en dieren. Agrariërs zorgen voor gezond bodemleven, gebruiken minder chemische bestrijdingsmiddelen en maken plek voor meer natuur. Openbare ruimtes zoals bermen, dijken, bedrijventerreinen en parken worden natuurvriendelijker ingericht om leef- en verplaatsgebieden te creëren voor planten en dieren. In het droombeeld genieten de mensen uit de maatschappij van het diverse landschap en van een breed aanbod van Nederlandse producten in de winkels en zijn ze bereid om hieraan bij te dragen (Samen voor Biodiversiteit, 2018).

De aanpak van het plan is om door middel van samenwerking verschillende, relevante actoren en grondgebruikers te stimuleren en inspireren om bij te dragen aan het herstel van biodiversiteit en ze daarvoor te waarderen. Binnen het plan ligt de focus op de gebieden: openbare ruimte, landbouw en natuur. Deze gebieden bestaan gezamenlijk uit ongeveer 90% van de grond in Nederland. Per gebied zijn doelstellingen vastgelegd om het droombeeld te realiseren. Om het herstel te stimuleren zijn 5 succesfactoren geïdentificeerd die een belangrijke schakel zijn in de realisatie van de doelstellingen (Samen voor Biodiversiteit, 2018)..

De 5 succesfactoren zijn:

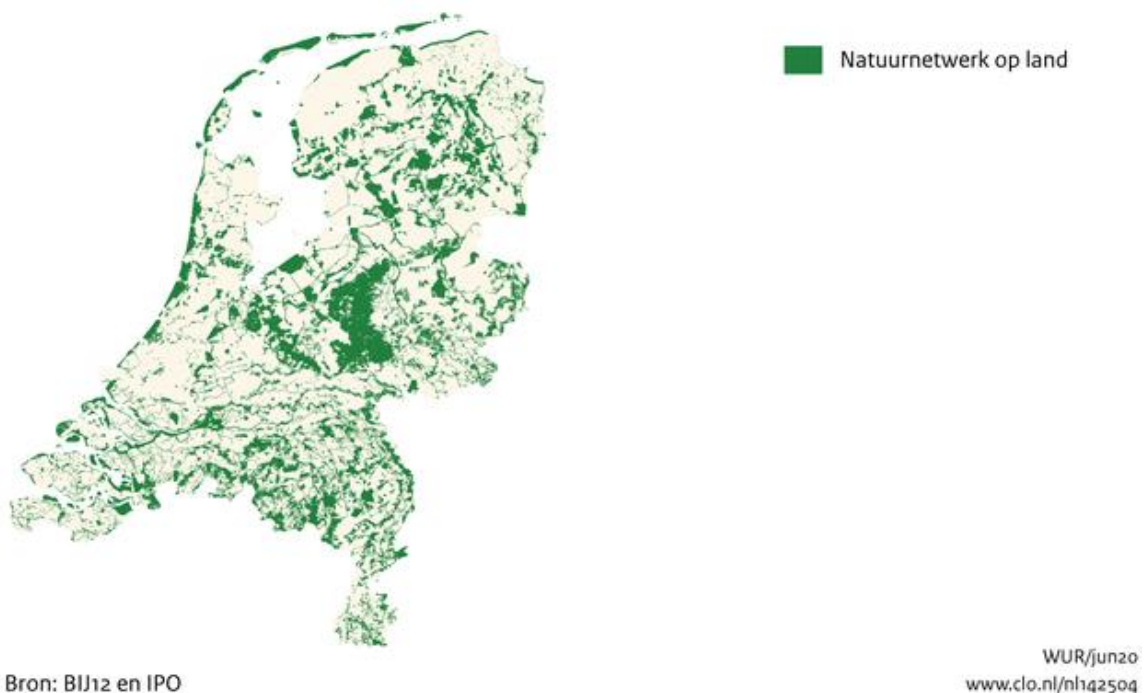
1. Draagvlak en gedeelde waarden
2. De ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen
3. Stimulerende en coherente wet- en regelgeving die stuurt op doelen
4. Nieuwe kennis, innovatie en educatie
5. Samenwerking op gebiedsniveau

Draagvlak en gedeelde waarden is van belang voor het creëren van een verantwoordelijkheidsgevoel bij de maatschappelijke partijen. Nieuwe verdienmodellen stimuleren aantrekkelijkheid voor grondgebruikers doordat het herstellen van biodiversiteit geen kosten maar inkomsten creëert. Het verbeteren van de wetgeving stimuleert grondgebruikers om bij te gaan dragen, beloond voorlopers en geeft achterlopers minder kansen om niet aan de regels te voldoen. Het gebruikmaken van huidige initiatieven en het stimuleren van het principe doen – leren - beter doen, zorgt voor ontwikkelingen dat het plan niet stil komt te staan. Als laatste is het van belang dat partijen die invloed hebben op verandering elkaar makkelijk kunnen vinden om te kunnen samenwerken (Samen voor Biodiversiteit, 2018).

1.1.2. Natuurnetwerk Nederland

Natuurnetwerk Nederland is een netwerk aan bestaande en nieuwe natuurgebieden in Nederland. De verantwoordelijkheid van het behalen van de doelstelling ligt bij de Nederlandse provincies. De doelstelling van het Natuurnetwerk Nederland is om in 2027 een natuurnetwerk van 668.000 hectare te hebben om natuurgebieden met elkaar te verbinden. Natuurnetwerk bestaat uit 3 onderdelen: kerngebieden (al bestaande natuurgebieden zoals bossen, watergebieden en landgoederen), natuurontwikkelingsgebieden (gebieden met kansen om natuur te ontwikkelen) en verbindingszones (verbinden kerngebieden met elkaar). In 2020 kwam naar voren dat veel provincies achterliepen op het creëren van het aantal hectare natuur wat zorgt voor vertraging in het realiseren van de doelstelling (Landschap Noord-Holland, s.d.). In Figuur 1 Natuurnetwerk Nederland Kaart 2019 is te zien welke delen van Nederland al onderdeel waren van het Natuurnetwerk Nederland in 2019.

Natuurnetwerk Nederland, 2019

Figuur 1 Natuurnetwerk Nederland kaart 2019 (Landschap Noord-Holland, s.d.).

Grond die nodig is voor het uitbreiden van de biodiversiteit, het natuurherstel en natuurnetwerk in Nederland is veel in gebruik voor landbouwgrond. Volgens het rapport 'Balans in de Leefomgeving' is de landbouw een van de grootste knelpunten binnen het realiseren van natuurdoelen (Reudink, 2016). Natuur die recent onderdeel is geworden van het Natuurnetwerk Nederland is vaak gerealiseerd op voormalig landbouwgrond. In de achtergrondstudie 'Natuur en Landbouw Verbinden' door Wageningen University and Research werd geconcludeerd dat agrariërs een belangrijke rol kunnen spelen in het realiseren en beheren van natuur maar dat het huidige provinciale beleid gericht op natuur en economie maar beperkt leidt tot verbinding van landbouw met de natuur (Gerritsen A.L, 2020). Hierdoor is het van belang voor stichtingen, zoals Deltaplan, om agrariërs en grondgebruikers te motiveren en te stimuleren om bij te dragen aan het herstellen van natuur en biodiversiteit in Nederland.

Ten slotte; het herstellen en in stand houden van de Nederlandse natuur is van belang voor de biodiversiteit voor gezonde ecosystemen. Initiatieven zoals Deltaplan Biodiversiteit en Natuurnetwerk Nederland zijn cruciaal in Nederland om de natuurdoelen te halen. Nederlandse landbouw speelt een grote rol in het Deltaplan Biodiversiteit herstel en Natuurnetwerk Nederland, doordat zij een groot aandeel van de Nederlandse grond beheren, die van belang kunnen zijn voor biodiversiteit en natuurherstel.

1.2. Natuur inclusieve landbouw

Natuur inclusieve landbouw is onderdeel van de kringlooplandbouw. Kringlooplandbouw wordt beschreven als een manier van duurzame landbouw waarbij de kringloop van stoffen gesloten is. Dit betekent dat alle grondstoffen die worden gebruikt ook weer teruggebracht worden in het gebied. De reststromen worden optimaal benut (Wageningen University and Research, s.d.). Binnen de natuur inclusieve landbouw ligt de focus op het integreren van natuur in de bedrijfsvoering. De drie factoren die hierbij centraal staan zijn: het zorgen voor natuur, het beter benutten van natuurlijke processen en het hebben van minder impact op de natuur (Gerritsen A.L, 2020). In het onderzoeksrapport 'Mogelijke toekomstbeelden natuur inclusieve landbouw' door de Wageningen University and Research is de tabel hieronder samengesteld om de activiteiten in kaart te brengen die een boerenbedrijf kan uitvoeren om de bedrijfsvoering meer natuur inclusief te maken (Gies E., 2019).

Zorgen voor natuur	Benutten van natuurlijke processen	Minder impact op de natuur
Beschermen, in stand houden en herstellen van leefgebieden, wilde flora en fauna op boerenland	Gezonde bodem: - Vruchtbare bodem - Stabiel organische stofgehalte - Gezond bodemleven - Goede bodemstructuur	Gesloten mineralen kringloop zonder lekverliezen naar natuur
Beschermen specifieke soorten	Externe inputs vervangen door natuurlijke oplossingen	Verlaging van grondstoffengebruik
In stand houden en herstellen van bodembiodiversiteit	Robuuste gewassen en dieren	Benutten reststromen
Beschermen, in stand houden en herstel structuren van landschaps- en cultuurhistorische elementen	Meer (genetische) diversiteit in gewassen	Emissies naar leefomgeving verminderen
Waterhuishouding op orde: Chemische en ecologische kwaliteit van grond- en oppervlaktewater op KRW-norm (2027) brengen Voldoende water beschikbaar voor natuur en landbouw		

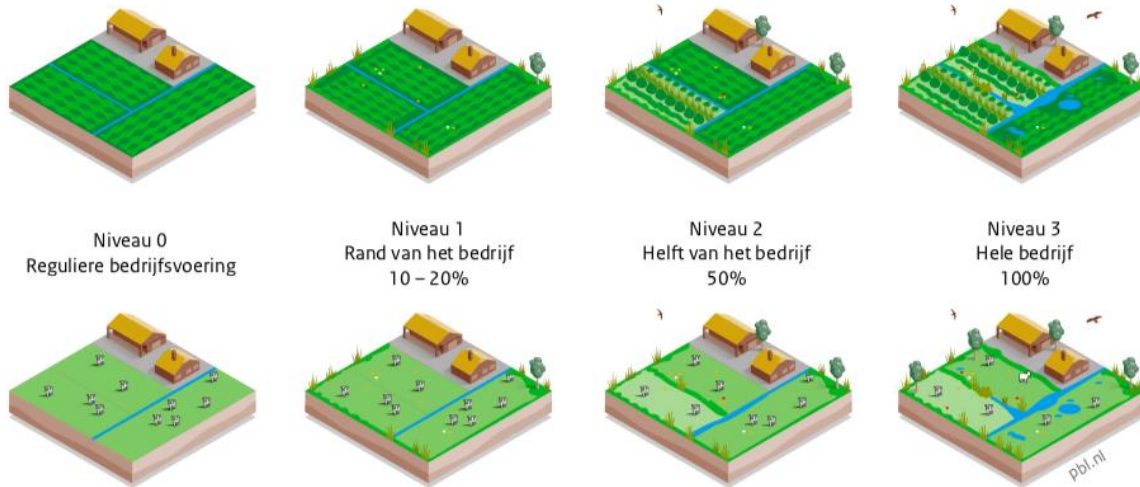
Tabel 1 Doelen natuur inclusieve landbouw, (Gies E., 2019)

1.2.1. Niveaus Natuur Inclusieve Landbouw

In het onderzoek 'Maatregelen Natuur inclusieve landbouw', door onder andere Erisman, zijn 3 niveaus bedacht om te kunnen onderscheiden in hoeverre bedrijfsvoeringen natuur inclusief zijn. Het niveau wordt bepaald door de maat voor biodiversiteit in verhouding te zetten met de maat voor intensiteit. De intensiteit wordt bepaald door de combinatie van bemesting, weidegang en maaien (Erisman, 2017; Baarda, 2018). In de studie 'Natuur inclusieve landbouw: Wat beweegt boeren?' door PBL hebben ze de niveaus van 'Maatregelen natuur inclusieve landbouw' vertaald en een stap verder gezet, door niet alleen naar de bedrijfsvoering te kijken, maar naar het gehele bedrijf. De niveaus worden in Figuur 2 Niveaus van Natuur Inclusiviteit weergegeven. Door verschillende niveaus te hebben is het voor agrariërs makkelijker om steeds één niveau omhoog te gaan op het gebied van natuur inclusieve landbouw in plaats van gelijk naar het hoogste niveau (Bouma, 2019).

Niveaus van natuurinclusiviteit

Akkerbouw

Melkveebedrijf

Bron: PBL

Figuur 2 Niveaus van Natuur inclusiviteit (Bouma, 2019)

1.2.2. Maatregelen Natuur Inclusieve Landbouw

Binnen de landbouw kunnen verschillende maatregelen worden genomen om als landbouwbedrijf natuur inclusiever te worden. Voor dit onderzoek zal er vooral gekeken worden naar de maatregelen binnen de veehouderij omdat die het meest toepasbaar zullen zijn in de hippische sector. In tabel 2 Maatregelen Natuur Inclusieve Landbouw worden de verschillende maatregelen op een rijtje gezet die worden toegepast op landbouwbedrijven. Niet alle maatregelen zijn mogelijk bij pensionstallen. Meer over de maatregelen die wel toepasbaar zijn bij pensionstallen in hoofdstuk 1.3.3. Toepasbare Elementen Natuur Inclusief.

Melkveehouderij Maatregelen	Thema	Aspect
Kruidenrijk grasland Weidegang	Functionele Agrobiodiversiteit	Bodemleven Plaagwering/ziekte bestrijding Bestuiving Bodemkwaliteit (functies en – structuur)
Aanleg plas-dras systeem	Beperken impact drukfactoren	CO2/koolstof-vastlegging, Mineralen kringloop Verliezen naar het milieu
Natte landbouw en andere runderrassen in vernette veenweidegebieden	Specifieke soorten	Landschap kwaliteit en beleving Klimaat adaptatie en –mitigatie Voedsel kwaliteit
Volledig grasgevoerd bedrijf	Overige maatschappelijke baten	
Landschapselementen		

Tabel 2 Maatregelen Natuur inclusieve landbouw (Bouma, 2019)

1.2.3. Natuur inclusieve landbouw in Nederland

In 2018 is er door Runhaar, Polman en Dijkshoorn onderzoek gedaan naar het zelf geïnitieerd natuurbewoud door agrariërs in Nederland. In “Self-initiated nature conservation by farmers: an analysis of Dutch farming” zijn meer dan 1100 Nederlandse agrariërs (zowel

melkveehouders als akkerbouwers) ondervraagt over hun vrijwillige bijdrage aan natuur inclusieve landbouw in Nederland. Uit de resultaten bleek dat 80% van de agrariërs minstens 1 tot 4 maatregelen had genomen op het bedrijf om het bedrijf natuur inclusiever te maken (Runhaar, 2018).

Ten slotte; de Nederlandse landbouwsector neemt goede stappen om op een meer natuur inclusieve manier verder te gaan. Dit zorgt ervoor dat de sector een bijdrage levert aan het biodiversiteitsherstel in Nederland en het creëren van verbindingzones voor het natuurnetwerk. Natuur inclusieve agrariërs zijn van groot belang, doordat zij hun ervaringen en kennis kunnen delen met andere sectoren. Dit is van belang voor de hippische sector, omdat zij dit als voorbeeld kunnen nemen over hoe zij natuur inclusiever kunnen worden. Niet alle maatregelen uit de veehouderij zullen toepasbaar zijn op pensionstallen. De maatregelen die wel toepasbaar zijn, kunnen de eerste traptreden zijn voor hippische bedrijven om steeds meer maatregelen te nemen om ook de hippische sector natuur inclusiever te maken. Hierdoor kan ook de hippische sector bijdragen aan natuurherstel in Nederland.

1.3. Hippische sector in Nederland

Nederland is een echt paardenland. In 2015 waren er in Nederland ruim 500.000 ruiters actief en een schatting van ruim 450.000 paarden (waarvan ruim de helft in particulier bezit). Bij de jaarlijkse landbouwtellingen worden alleen de paarden op agrarische bedrijven geteld. Omdat er tot kortgeleden geen registratieplicht voor paarden bestond, kan het precieze aantal paarden in Nederland niet vastgesteld worden (Leenstra, 2011). Daarnaast waren er ook 10.000 geregistreerde paarden(sport)bedrijven en een omzet tussen de 1,5 en 2 miljard euro (KNHS, 2017). Dit zorgt er ook voor dat het, na voetbal, de sport is met de grootste economische waarde (Stomps, 2019).

Binnen de hippische sector zijn belangrijke trends gaande die impact hebben op het houden van paarden. Vanuit de maatschappij is er over de laatste jaren steeds meer druk gekomen naar het verduurzamen van de agrarische sector, waaronder ook de hippische sector. Zowel de huisvesting, voeding als welzijn zijn belangrijke factoren waarop de aandacht is geplaatst. Doordat er wereldwijd meer grond wordt gebruikt voor het telen van gewassen voor consumptie van mensen, is het van belang om efficiënt om te gaan met het inrichten van de grond die beschikbaar is voor het huisvesten van paarden, weidebeheer en het telen van ruwvoer. Daarnaast ligt er in de sector ook focus op systeeminnovaties. Stalinnovaties zoals groepshuisvesting, lichtinval, stalklimaat, uitlopmogelijkheden, het afvoeren van mest, verrijking van de leefomgeving, het winnen van duurzame (wind- en zonne) energie, opvangen en filteren van regenwater en het creëren van een gesloten kringloop van grondstoffen. Een trend die ook steeds vaker gezien wordt is dat agrariërs bedrijven worden verbreed met een paardentak of volledig overstappen (Roest, 2012).

1.3.1. Pensionstallen in Nederland

Uit 'Hippische Monitor 2017' van de HAS Hogeschool bleek dat ongeveer 30% van de paarden(sport)bedrijven pensionstallen zijn. Dit houdt in dat er in 2015 rond de 3.000 geregistreerde pensionstallen zouden zijn. De winst voor pensionstallingen was in 2017 €465 per stallingsplaats. In hetzelfde jaar betaalde ruim 50% van de pensionklanten onder de €300 per maand voor stalling van hun paard. Zoals eerder aangegeven is het in Nederland

niet bekend hoeveel hectare grond er wordt gebruikt voor het houden van paarden. Uit het onderzoek vanuit Wageningen University and Research is de schatting rond de 11.4-13.95% van de totale oppervlakte (Leenstra, 2011). Dit houdt in dat als alle paarden in Nederland gehouden worden op een natuur inclusieve wijze, dan zou 12% (ofwel, ruim 500,000 hectare) van de Nederlandse grond onderdeel zijn van natuur inclusieve landbouw.

Op het gebied van duurzaamheid zijn thema's als de energietransitie, klimaatbeleid, waterhuishouding en biodiversiteit van belang omdat dit nieuwe kansen biedt op het gebied van nieuwe verdienmodellen binnen de sector. Denk hierbij aan aanvullende inkomsten uit zonnepanelen en subsidies voor het beheren van natuurgrond (van Hal, 2017).

Uit de monitor kwam naar voren dat door de Covid-19 periode, hippische ondernemers steeds creatiever werden in het ondernemen en dat klanten snel loyaal zijn tegenover een bedrijf als zij worden betrokken bij de activiteiten en beslissingen binnen het bedrijf. Deze twee factoren zijn van belang wanneer een pensionstal plannen gaat maken om natuur inclusiever paarden te gaan houden (van Hal, 2017).

1.3.2. Paddock Paradise en Equi-Habitat

De hippische sector is niet helemaal nieuw tot natuur inclusieve landbouw. Paddock Paradise en Equi Habitat zijn concepten die in Nederland steeds meer worden toegepast bij stallen om natuur inclusief paarden te houden. Het verschil tussen paarden houden en het houden van bijvoorbeeld melkkoeien is dat bij het houden van paarden het inkomen van een stal niet afhankelijk is van het aantal hectare hoogproductief grasland dat een stal heeft. Stallen willen het vooral zo goed mogelijk voor de paarden doen. Het aanbrenge van veranderingen in de paardenhuisvesting stimuleert beweging van het paard, vergroot het aanbod van ruwvoer, een zorgt voor een gezonder weiland voor de paarden. Hierdoor verbeteren de paarden zowel mentaal als lichamelijk en de veranderingen leveren ook een enorme bijdrage voor de natuur (Schrijver, s.d.).

In Nederland gaan steeds meer paardenstallen over op het Paddock Paradise (gelijk aan niveau 1) of Equi Habitatconcept (gelijk aan niveau 2/3). Deze manier van paarden houden is een goed natuur inclusief alternatief.

De term 'Paddock Paradise' (ook wel paddock paradijs) komt oorspronkelijk bij Jaime Jackson vandaan, een Amerikaanse hoevenspecialist die vier jaar lang het gedrag van wilde paarden heeft gestudeerd in

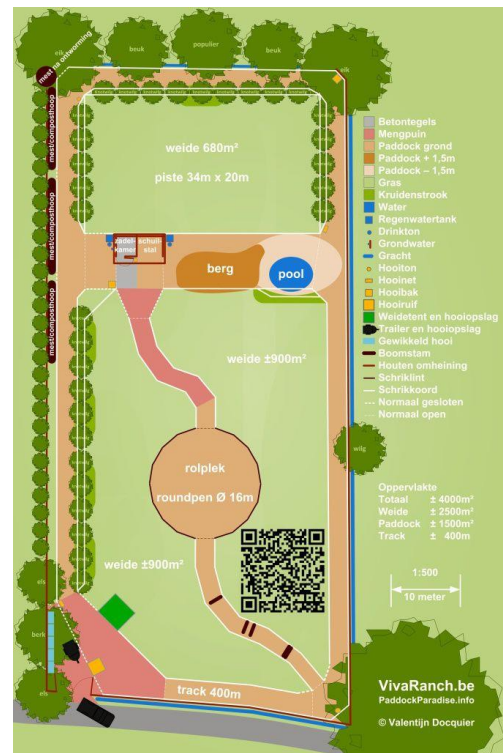
Amerika. Binnen het concept wordt ervoor gezorgd dat de paarden zoveel mogelijk

Figuur 3 Paddock Paradise Concept (Viva-Concept, s.d.)

beweging krijgen en dat de hoeven daardoor op een natuurlijke manier slijten, zoals het in de natuur zou gebeuren. Uit onderzoek is gebleken dat paarden die in een Paddock Paradise wonen ook daadwerkelijk meer bewegen (Houpt, 2015). De basis van een Paddock Paradise is een breed zand of verhard pad die om een weiland heen loopt. Hierdoor lopen paarden niet meer recht van punt A naar B en krijgen ze meer beweging. De beweging wordt gestimuleerd door schuilplekken, ruwvoer en

water op verschillende plekken binnen de Paddock Paradise aan te bieden. Dit zorgt ervoor dat de paarden steeds kleine stukjes gaan lopen, wat overeenkomt met hoe paarden grazen in de natuur. De paarden staan minder lang op het gras waardoor het gras niet kaal gegeten wordt maar de paarden krijgen wel de beweging die ze nodig hebben (Horse in Mind, s.d.).

Binnen een Equi Habitat worden paarden gehouden op een ecologisch verantwoorde manier met respect voor de natuur door natuurelementen te integreren in het leefgebied van de paarden. De basis bestaat uit een trackstelsel voor de paarden zoals in het Paddock Paradise Concept hierboven. Daarnaast wordt de focus ook gelegd op andere bewoners van een habitat zoals kleine zoogdieren, amfibieën, insecten en vogels. Er wordt gewerkt met natuurlijke weidebeheer voor het ontwikkelen van kruidenrijk grasland. Doordat de paarden grotendeels van de tijd gehouden worden op de track krijgt de bodem in de weides de rust die nodig is zodat de biodiversiteit kan toenemen. Daarnaast wordt er ook gewerkt het gebruiken van duurzame materialen om verschillende landschapselementen toe te voegen aan de leefomgeving. Denk hierbij aan een natuurlijke poel of het opvangen van regenwater voor drinkwater voor zowel de paarden als de omgeving, natuurlijke afrastering door middel van struiken, hagen en houtwallen in plaats van stroomdraad, het planten van bomen als natuurlijke schuilmogelijkheid van de zon en wind en het aanleggen van eetbare kruidenstroken (Viva-Concept, s.d.).

Figuur 4 Equi Habitat Concept (Viva-Concept, s.d.)

1.3.3. Toepasbare Elementen Natuur Inclusief
Niet alle elementen van de natuur inclusieve landbouw zijn van toepassing binnen de hippische sector. Factoren zoals veiligheid en giftigheid zijn van belang bij het bepalen of iets ook geschikt is voor in de paardenhouderij. Verschillende maatregelen kunnen groot impact hebben op de biodiversiteit op een pensionstal. In Tabel 3 Maatregelen natuur inclusieve pensionstallen worden de maatregelen beschreven die toepasbaar zijn op pensionstallen en waarom deze voordelen bieden aan zowel de paarden, de pensionstallen en de natuur.

Figuur 5 Kruidenstrook in een Equi Habitat (Viva-Concept, s.d.)

Maatregel	
Kruidenrijk Grasland	Op kruidenrijk grasland groeien minsten 15 verschillende soorten grassen en kruiden zoals bijvoorbeeld pinksterbloem, madeliefje, reukgras, kamgras, grote ratelaar, rode klaver en smalle weegbree die van belang zijn voor de biodiversiteit. Meer over de verschillende gras- en kruidensoorten in het kopje Engels Raaigras en Giftige Kruiden onder tabel 3. Voordelen van een kruidenrijk grasland: - De bodem is beter is geworteld waardoor het weerbaarder wordt en een betere structuur krijgt - Hogere opbouw van bodem organische stof - Betere smakelijkheid - Betere voedingswaarde - Zorgt het voor meer biodiversiteit in het land (Wagenaar, 2017)
Kruidenstroken	Kruidenrijke randen en bloemstroken zijn randen met kruiden en bloemen langs een boerenperceel. Voordelen van kruiden- en bloemstroken: - Door deze randen deels aan te leggen onder of achter de afrastering waar de paarden er niet aan kunnen, kunnen de kruiden en bloemen zich goed ontwikkelen en bijdragen aan het vergroten van de biodiversiteit in het gebied - Het zijn ideale randen voor wild zoals hazen, egels of andere kleine zoogdieren om zich in te verplaatsen - De randen dienen als voedsel en voortplantgebied voor vlinders, insecten en vogels - De randen dienen als natuurlijke apotheek voor de paarden door kruiden te plukken voor de paarden (Equiday, 2018).
Bemesting	Bij een kruidenrijk grasland is het van belang om het land weinig tot niet te bemesten. Hierdoor verliezen de snelgroeiende grassoorten zoals Engels raaigras de mogelijkheid om te domineren over de kruidensoorten. Voor kruidenrijk grasland kan jaarlijks 5-10 ton stalmest per hectare worden bemest (Vogelbescherming, s.d.). Voordelen van bemesten met stalmest van de paarden: - Een paardenstal is dat zij hun eigen stalmest produceren waardoor ze hiermee geld kunnen besparen - Stalmest is van natuurlijke stoffen is samengesteld, in tegenstelling tot kunstmest.
Maaien en Beweiding	Het is van belang om kruidenrijk grasland in de eerste jaren te maaien vanaf 15 juni. Voor veel weidevogels is het gunstig als het grasland ook regelmatig beweid wordt. Dat geeft meer structuur aan de vegetatie dan alleen maaien. Vaak is het lastig voor paardenhouders om extensief te

	beweiden. Het is daarom ook van belang om maatregelen te nemen eventuele nesten en het grasland te beschermen door bijvoorbeeld strookbegrazing voor een aantal uur per dag in plaats van continue op het grasland (Vogelbescherming, s.d.).
Landschaps- elementen zoals hagen, bomen, houtwallen	Het planten van verschillende bomen in het leefgebied van de paarden kan verschillende voordelen bieden. Het is van belang om van tevoren uit te zoeken welke boomsoorten het beste passen bij paarden en de grondsoort. Voorbeelden van bomen die bevorderlijk kunnen zijn voor paarden zijn de berk, wilg, populier, linde, tamme kastanje en hazelaar. Een haag bestaat uit een rij planten. Een heg wordt wilder uitgegroeid en draagt bloemen en vruchten. Een takkenkant/houtkant is een ophoping van gesnoeide takken en hout. Hagen en heggen die veel gebruikt worden voor paarden zijn de meidoorn, hondsroos, braam en framboos. Voor houtwallen worden vaak wilgentakken gebruikt. Voordelen van landschapselementen zijn: - Bomen, heggen en houtwallen bieden schaduw en aanvullend ruwvoer in de winter (gesnoeide takken) aan de paarden - Schuil-, nest- en voedingsmogelijkheden voor vogels en insecten - Het leefgebied integreert met het omliggende landschap (Paard en Landschap, s.d.).
Natuurlijke Poel	Een poel kan worden aangelegd in een weide als drinkwatervoorziening van de paarden. Een poel zal ervoor zorgen dat er het hele jaar rond op een natuurlijke wijze grond- en regenwater opgevangen wordt. Door de ondiepe waterstanden biedt een poel ook een leefomgeving voor amfibieën, kleine zoogdieren en waterplanten. Het bespaart ook op het gebruik van leidingwater. Bij het aanleggen van een poel is het van belang om de poel af te graven met een oppervlakte van minstens 50 m² op de laagste plek van het perceel wanneer de grondwaterstand op zijn laagst is. Hierdoor is de kans het grootst dat de poel niet droog komt te staan in droge periodes. De poel mag niet in verbinding met grachten, beken of sloten staan om waterverontreiniging en ongewenste vissen te voorkomen. Het is van belang om een gedeelte van de oevers af te zetten ter bescherming van betrapping en verzakking door de paarden en om jaarlijks onderhoud te plegen door de sliblaag te verwijderen (Paard & Landschap, s.d.). De hellingshoek van de poel moet minimaal 1:3 zijn (1 meter diepte over 3 meter horizontaal). Een ratio van 1:6-1:10 is bij voorkeur nog beter voor boomkijkers, kamsalamanders en knoflookpadden. Begroeide oevervegetatie zal van belang zijn voor het aantrekken van wilde bijen en voor beschutting van amfibieën (Bouwma, 2021).

Tabel 3 Maatregelen natuur inclusieve pensionstallen

Engels Raaigras en Giftige Kruiden

De meeste paardenweides bestaan momenteel uit grotendeels Engels Raaigras. Engels raaigras is een grassoort die in hoge aantallen voor paarden niet bevorderlijk is door de hoge voedingswaarde. Het darmkanaal van een paard is ingericht op het verteren van energiearme en structuurrijke voeding. Engels raaigras is daarom ook niet giftig voor paarden maar is vaak wel de boosdoener van

Figuur 6 Eetbare hagen (Viva-Concept, s.d.)

hoefbevangenheid, overgewicht en zomereczeem bij paarden. Hoefbevangenheid is een stofwisselingstoornis die een kanteling van het hoefbeen aanricht en daardoor voor een pijnlijke drukking in de hoef zorgt. Grassoorten zoals kropaar, timotheegras, veldbeemdgras, rietzwenkgras, beemdlangbloem en rood zwenkgras hebben een veel lager fructaangehalte en een lagere voedingswaarden, waardoor ze veel beter geschikt zijn voor paardenweides (Dansen, 2017). Het is van belang om per grondsoort te kijken welke soorten het beste geplant kunnen.

Schraal kruidenrijk gras sluit beter aan bij de ruwvoerbehoefte van het paard en vergroot de foerageermogelijkheden en vegetatiestructuur voor weidevogels aanzienlijk (Hoving, 2016). Niet alle kruiden die voorkomen in een kruidenrijk grasland voor koeien kunnen worden gezaaid voor paarden. Ecologisch Adviesbureaus zoals Viva-Concept bieden weidekruidenmengsels aan gebaseerd op de voedingsbehoeften van paarden. In veel van de mengsels komen kruiden en bloemen voor, zoals smalle weegbree, peterselie, duizendblad, wilde cichorei, wilde peen, venkel, echte kamille, pimpernel, goudsbloem, korenbloem, esparcette, klaver, madelief, paardenbloem, fenegriek, fluitenkruid, etc. Deze kruiden en bloemen zijn aantrekkelijk voor het vergoten van de biodiversiteit, maar ook voor de paarden (Viva-Concept, s.d.). In een project van het Programma voor Plattelandsontwikkeling in Vlaanderen en Regionaal Landschap Lage Kempen is onderzoek gedaan naar de risicoplanten voor paarden. Een geheel overzicht van alle risicoplanten is te vinden in het document ['Risicoplanten voor Paarden'](#) (Plessers, s.d.).

Gras- en Kruidensoorten voor Paarden

Engels raaigras is een grassoort die in hoge aantallen voor paarden niet bevorderlijk zijn door de hoge voedingswaarde. Het darmkanaal van een paard is ingericht op het verteren van energiearme en structuurrijke voeding. Engels raaigras zorgt al snel voor overgewicht, hoefbevangenheid en zomereczeem bij paarden. Grassoorten zoals kropaar, timotheegras, veldbeemdgras, rietzwenkgras, beemdlangbloem en rood zwenkgras hebben een veel lager fructaangehalte en een lagere voedingswaarden, waardoor ze veel beter geschikt zijn voor paardenweides (Dansen, 2017). Het is van belang om per grondsoort te kijken welke soorten het beste geplant kunnen.

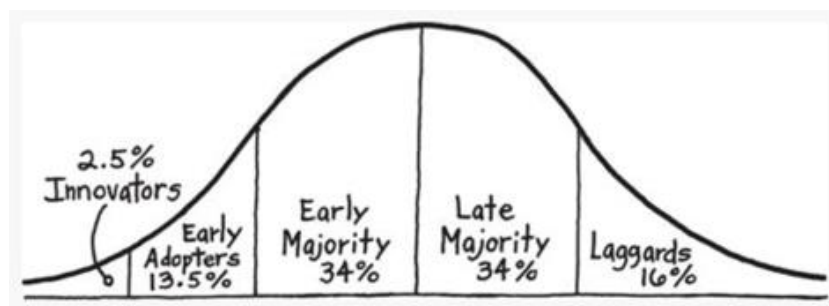
Er zijn veel verschillende kruiden die kunnen worden gezaaid in een paardenweide. Niet alle kruiden die voorkomen in een kruidenrijk grasland voor koeien kunnen worden gezaaid voor paarden. Ecologisch Adviesbureaus zoals Viva-Concept bieden weidekruidenmengsels aan gebaseerd op de voedingsbehoeften van paarden. In veel van de mengsels komen kruiden en bloemen voor, zoals smalle weegbree, peterselie, duizendblad, wilde cichorei, wilde peen, venkel, echte kamille, pimpernel, goudsbloem, korenbloem, esparcette, klaver,

madelief, paardenbloem, fenegriek, fluitenkruid, etc.. Deze kruiden en bloemen zijn aantrekkelijk voor het vergoten van de biodiversiteit, maar ook voor de paarden (Viva-Concept, s.d.).

Ten slotte; de hippische sector is van groot belang voor de Nederlandse economie. Ook voor deze sector is het van belang om te blijven innoveren en veranderen om bij te dragen aan de maatschappelijke onderwerpen zoals duurzaamheid en dierenwelzijn. Voor het houden van paarden in Nederland wordt veel grond gebruikt. Deze grond kan multifunctioneel gebruikt worden door natuurmaatregelen op de grond toe te passen. Maatregelen zoals kruidenrijk grasland, kruidenstroken, beplanting en andere landschapselementen kunnen cruciaal zijn voor het bijdragen aan biodiversiteit en natuurherstel in Nederland. Daarnaast kan het ook gezondheidsvoordelen bieden aan de paarden.

1.4. Adoptiemodel van Rogers

Om te kunnen toetsen in hoeverre Nederlandse pensionstallen natuur inclusieve landbouw toepassen in de praktijk kan het Adoptiemodel van Rogers worden gebruikt. Het Adoptiemodel is een model dat de levenscyclus van een innovatie in kaart brengt. Het model bevat vijf fases waarin verschillende groepen worden onderscheiden gebaseerd op in hoeverre ze een product/idee accepteren. De eerste gebruikers van een idee (in dit geval de eerste natuur inclusieve pensionstallen) dienen als het voorbeeld voor de volgende gebruikers. Als de eerste gebruikers het negatief ervaren, dan zal het overbrengen van het idee naar de volgende gebruikers lastig zijn. De vijf categorieën zijn als volgt opgedeeld:

Figuur 7 Adoptiemodel van Rogers (Rogers, 2003).

Innovators

Innovators zijn de mensen die graag als een van de eerste nieuwe ideeën willen uitproberen. Dit zijn de trendsetters. Vaak zijn dit mensen die financieel voldoende te besteden hebben. Op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen zijn dit de stallen die jaren terug zijn begonnen met het toepassen van natuur inclusieve maatregelen, omdat ze vanuit zichzelf het idee kregen dat het anders kan/moet. Zij zijn de pioniers op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen.

Early Adopters

De Early Adopters zijn de mensen die de trends in de sector goed in de gaten houden. Deze groep vormen de opinieliders die de meest belangrijke groep uit het model zijn. Het idee of concept kan pas als succesvol worden gezien zodra deze groep het heeft geaccepteerd. Op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen zijn dit de stallen die inspiratie opdoen bij de innovators en het risico durven te nemen om hier ook mee aan de gang te gaan.

Early Majority

De Early Majority zijn de mensen die geïnteresseerd zijn in het idee, maar wat voorzichter zijn het toepassen en eerst willen zien hoe het uitpakt voor de Early Adopters. Op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen zijn dit de stallen die enthousiast worden door de stappen die de Innovators en Early Adopters gezet hebben, maar nog huiverig zijn om zelf stappen te gaan zetten. Als de Early Adapter pensionstallen laten zien dat zij positief resultaat hebben geboekt met het toepassen van natuur inclusieve maatregelen, dan zullen de Early Majority pensionstallen snel volgen.

Late Majority

De Late Majority zijn niet trendgevoelig en zullen alleen zich aanpassen als ze er niet omheen kunnen. Als de meerderheid het idee al heeft geprobeerd en uitgevoerd, dan zullen de Late Majority mensen zich ook aanpassen, omdat de markt ze daarin duwt. Op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen zullen dit de stallen zijn die merken dat de vraag naar natuur inclusieve stallen zo groot wordt dat ze zich moeten aanpassen om relevant te blijven op de markt.

Laggards

De Laggards zijn de laatste mensen die zich zullen aanpassen. Deze groep hechten veel waarde aan traditie en houden niet van veranderingen. Vaak heeft deze groep ook minder te besteden aan innovatie. Op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen zijn dit de stallen die alleen zullen veranderen als het voortbestaan van hun stal ervan afhangt. Het liefst zouden ze helemaal niet willen veranderen (Rogers, 2003).

Ten slotte; door middel van de Adoptiemodel van Rogers kan er getoetst worden in hoeverre natuur inclusieve landbouw wordt geaccepteerd en toegepast bij Nederlandse pensionstallen. Vanuit deze categorieën kan gemakkelijk worden onderzocht wat er op elk niveau speelt aan motivaties en belemmeringen.

1.5. Knowledge Gap

Uit de voorgaande paragrafen blijkt dat de agrarische sector, met namen pensionstallen uit de hippische sector, met het inzetten van natuur inclusieve landbouw grote stappen kan zetten naar natuur- en biodiversiteitsherstel in Nederland. Als de hippische sector hun geschatte grond gebruik van 12%, ofwel, ruim 500,000 hectare, (Leenstra, 2011) kunnen inrichten als natuur dan kan Nederland voldoen aan het Natuurpact van 2027 met als doel om 80.000 hectare natuur in te richten (Rijksoverheid, 2018). Door de verschillende maatregelen als kruidenrijk grasland en landschapselementen toe te passen kunnen al snel kleine maar impactvolle stappen worden gezet naar een natuur inclusieve hippische sector. Waarom zijn Nederlandse pensionstallen niet in dezelfde mate bezig met natuur inclusieve landbouw als andere sectoren? Doordat deze sector een aanzienlijk deel van de Nederlandse grond gebruikt is het van belang om te achterhalen in hoeverre natuur inclusieve stallen al opereren in de praktijk en wat pensionstallen motiveert, of juist weerhoudt, om meer natuur inclusiever te worden. De onderzoeksvraag die hierop is gebaseerd is als volgt:

Welke meerwaarde heeft het voor pensionstallen in Nederland om natuur inclusieve landbouw te integreren in het bedrijf?

Onder pensionstallen wordt verstaan “een bedrijf dat paarden van derden stalt, al dan niet met inbegrip van het aanbieden van verzorging (voeding, poetsen, beweging etc..) en rijfaciliteiten. Een pensionstal onderscheidt zich van een manege omwille van het privé-karakter. Het bedrijf is enkel toegankelijk voor de eigenaars van de gestalde paarden en de door hen aangestelde derden” (PaardenPunt Vlaanderen, 2015). Onder natuur inclusieve landbouw wordt verstaan “een manier van boeren waar ook de natuur baat bij heeft, waarbij gewerkt wordt binnen de grenzen van de natuur” zoals aangegeven bij Natuurmonumenten (Natuurmonumenten, s.d.).

Meerwaarde kan worden gezien als veel verschillende factoren. Voor dit onderzoek wordt er gekeken naar zowel de materiële als immateriële meerwaarde van natuur inclusieve pensionstallen. Meerwaarde wordt verstaan als financiële meerwaarde voor de onderneming, meerwaarde door betere gezondheid van de pensionpaarden en meerwaarde door duurzaam te ondernemen (in de vorm van natuur- en biodiversiteitsherstel). Het is mogelijk dat er tijdens het onderzoek andere manieren van meerwaarde naar voren komen.

Uit het onderzoek hierboven komen enkele deelvragen naar voren wat de meerwaarde zou kunnen zijn voor pensionstallen:

1. Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Onder experts wordt verstaan adviesbureaus en organisaties gespecialiseerd in het creëren van een natuur inclusieve omgeving voor paardenstallen. Het is van belang om te onderzoeken wat de experts uit het vakgebied zien voor kansen en knelpunten op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen om duidelijk in kaart te brengen op welke manier de meerwaarde kan bieden. In hoeverre zien de experts een verdienmodel voor pensionstallen? Tegen welke uitdagingen lopen de koplopers in Nederland aan op het gebied van natuur inclusieve paardenstallen?

2. Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?

Door het Adoptiemodel van Rogers toe te passen kan er worden getoetst in hoeverre de Nederlandse pensionstallen bezig zijn met het innoveren op het gebied van natuur inclusieve landbouw. Door de pensionstallen te onderscheiden op verschillende niveaus, kan er per niveau worden bepaald hoe er vanuit die groep gekeken wordt naar het toepassen van natuur inclusieve maatregelen bij een pensionstal. Vanuit die blik kan er worden onderzocht wat pensionstallen weerhoudt of juist motiveert. De weerhoudende en motiverende factoren die meespelen op de verschillende niveaus wordt verder onderzocht in deelvraag 3.

3. Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van pensionstalhouder in Nederland in het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Het is van belang om te onderzoeken of een pensionstalhouder ervoor zou kiezen om meer natuur inclusief te gaan ondernemen of juist niet. Om te onderzoeken wat de meerwaarde is, is het nodig om in kaart te brengen in hoeverre pensionstalhouders bereid zijn om aanpassingen te maken om natuur inclusieve doelen te halen en de reden daarvoor. Verschillende factoren kunnen meespelen, zoals financiën, uitvoering en ruimte.

Meerwaarde waar rekening mee worden gehouden zijn gezondheid van de paarden, verdienmodel en bijdragen aan natuurdoelen. Belemmeringen zouden kunnen zijn financiën, uitvoering, gebrek aan kennis en ruimte. Het is van belang om in kaart te brengen wat verschillende redenen zijn voor pensionstalhouders om wel of niet te kiezen voor natuur inclusieve landbouw. Vanuit die redeneringen kan worden bepaald op welke manier natuur inclusieve landbouw meerwaarde kan bieden aan een pensionstal.

De resultaten zullen een antwoord geven op de vraag wat de meerwaarde is voor pensionstallen om meer natuur inclusief te worden en zullen ook antwoord geven welke factoren moeten worden aangepakt om de overgang voor pensionstalhouders te vergemakkelijken. Door de adviezen op te volgen vanuit het rapport kan er actie worden ondernomen door pensionstalhouders. Daarnaast kan de hippische sector ook maatregelen gaan nemen om pensionstallen in Nederland te gaan helpen om betere stappen te kunnen zetten naar natuur inclusieve pensionstallen. Initiatiefnemers op het gebied van natuur inclusieve landbouw kunnen inzicht krijgen over de houding en kennis van pensionstallen tegenover natuur inclusieve landbouw en hoe dit kan worden voorgezet.

2. Materiaal en Methode

De uitwerking van de materiaal en methode is een beschrijving over hoe het onderzoek wordt aangepakt. Er wordt gekeken naar de uitvoering van het onderzoek en hoe dit antwoord gaat geven op de hoofd- en deelvragen.

De hoofdvraag van het onderzoek is:

Welke meerwaarde heeft het voor pensionstallen in Nederland om natuur inclusieve landbouw te integreren in het bedrijf?

2.1. Kwalitatief onderzoek

De vraagstelling van het onderzoek wordt onderzocht door middel van kwalitatief onderzoek. De vraagstelling duidt op de ervaringen en kennis over natuur inclusieve pensionstallen in de praktijk. Daarnaast is het doel ook om meerwaarde en belemmeringen vanuit pensionstallen in kaart te brengen. Het onderzoek vraagt om veel diepgang vanuit de doelgroep om daadwerkelijke motivaties te kunnen onderzoeken. De methode van kwalitatief onderzoek die daar het beste bij past is semigestructureerde interviews.

Bij semigestructureerde interviews is de volgorde waarin de vragen worden gesteld flexibel, kunnen de respondenten volledig vrij antwoorden en kan de interviewer doorvragen. Doordat er mag worden afgeweken van de vooropgestelde vragen, is er meer mogelijkheid om door te vragen over bepaalde onderwerpen wat voor meer gedetailleerde informatie zorgt. Dit is van belang voor het onderzoek het doel is om meningen en opmerkingen te verzamelen die in de voorbereidingsfasen misschien niet direct zijn opgespoord maar wel van cruciaal belang zijn voor de kwaliteit en diepgang van het onderzoek (Stuckey, 2013).

2.2. Onderzoekspopulatie

Voor dit onderzoek worden tien partijen geïnterviewd. Twee adviesbureaus en acht pensionstallen. Bij dit onderzoek worden de partijen anoniem weergegeven zodat de resultaten niet kunnen worden herleid naar de desbetreffende partij. Voor deze interviews worden de organisaties gekozen door middel van een doelgerichte steekproef. Bij het kiezen van de desbetreffende experts is er gekeken naar de achtergrondopleidingen, ervaring met het vak en het werkgebied. Bij het kiezen van de desbetreffende pensionstallen wordt er gekeken naar het aantal paarden op de pensionstal, de locatie in Nederland en of ze zich profileren als een natuur inclusieve pensionstal.

2.3. Validiteit en Betrouwbaarheid

Voor het onderzoek is validiteit en betrouwbaarheid van belang. Validiteit houdt in dat daadwerkelijk het verschijnsel wordt gemeten meet dat beoogt gemeten te worden. Het onderzoek wordt gemeten door middel van een opgesteld interview met model die bij de deelnemers wordt afgenomen. Betrouwbaarheid houdt in dat resultaten uit het onderzoek representatief zullen zijn met de werkelijkheid. Het aantal interviews wordt bepaald door de theoretische saturatie die optreedt na het afnemen van de interviews. Saturatie wil zeggen dat er wordt door gegaan met het verzamelen en analyseren van het onderzoeksmateriaal tot zich geen nieuwe informatie meer voordoet (Baarda, 2018). Bij het interviewen van een heterogene groep experts (zoals de adviesbureaus) komt de theoretische saturatie naar

voren tussen de 1-5 interviews en bij een homogene groep (zoals pensionstallen) komt het tussen de 8-10 interviews naar voren (Dingemanse, 2017).

Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Om de eerste deelvraag te kunnen beantwoorden zullen er twee semigestructureerde interviews worden gehouden met experts. Het interview is te vinden in bijlage 1. De experts in kwestie zijn adviesbureaus gericht op het ontwikkelen van een natuur inclusieve leefomgeving voor paarden. Zij zijn van belang omdat zij een relevante kijk hebben op de ontwikkelingen en uitdagingen van de natuur inclusieve hippische sector.

Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?

Deelvraag twee wordt gezamenlijk met deelvraag drie beantwoord door middel van acht semigestructureerde interviews met pensionstallen in Nederland. Meer hierover onder deelvraag 3.

Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Om de tweede en derde deelvraag te kunnen beantwoorden zullen er acht semigestructureerde interviews worden gehouden met pensionstallen in Nederland. Het interview is te vinden in bijlage 2. De pensionstallen in kwestie zijn acht pensionstallen die zowel natuur inclusieve maatregelen nemen (4 pensionstallen) als niet (4 pensionstallen). Vier van de stallen zullen kleinschalige (minder dan 10 pensionpaarden) zijn en vier stallen zullen grootschalige pensionstallen (meer dan 20 pensionpaarden). De stallen zijn verspreid door heel Nederland.

2.4. Resultaatverwerking

Na het afnemen van de interviews zal de informatie eerst worden getranscribeerd. Dit wordt gedaan door middel van woordelijk transcriberen. Na het transcriberen zal de informatie worden gecodeerd door middel van open, axiaal en selectief coderen door middel van een codeersoftware zoals Excel. Op deze manier kunnen de resultaten van de interviews worden vergeleken (Dingemanse, 2017)

3. Resultaten

De resultaten zijn hieronder per deelvraag beschreven. Voor deelvraag 1 zijn twee adviesbureaus geïnterviewd en voor deelvraag 2 en 3 zijn vijf pensionstallen geïnterviewd. Vier van de vijf pensionstallen zijn al bewust bezig met natuur inclusieve landbouw en één van de vijf stallen is hier nog niet bewust mee bezig.

3.1. Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Twee adviesbureaus zijn geïnterviewd om erachter te komen wat hun ervaringen zijn met de meerwaarde en belemmeringen voor natuur inclusieve landbouw voor pensionstalhouders. Beide adviesbureaus gaven aan dat natuur inclusief paarden houden hand in hand gaat met het houden van paarden in kuddeverband in een 24/7 buiten huisvesting. Deelnemer A gaf in bijlage 3 vraag 3 aan dat het ook kon op pensionstallen met een traditionele bedrijfsvoering maar dat de mogelijkheden daar wel minder waren. Onder natuur inclusief pensionstallen verstaan de deelnemers: composteren en bemesten met eigen mest, natuurlijke bodem- en weidebeheer, aanleggen van inheemse beplanting, aanleggen van een poel en het terugbrengen van landschapselementen zoals houtwallen.

3.1.1. Meerwaarde

De meerwaarde die aangegeven werd door de adviesbureaus kon worden opgesplitst in interne en externe meerwaarde. De interne meerwaarde kwam vanuit de pensionstal zelf en de externe meerwaarde kwam vanuit de omgeving waarin de pensionstal zich bevindt.

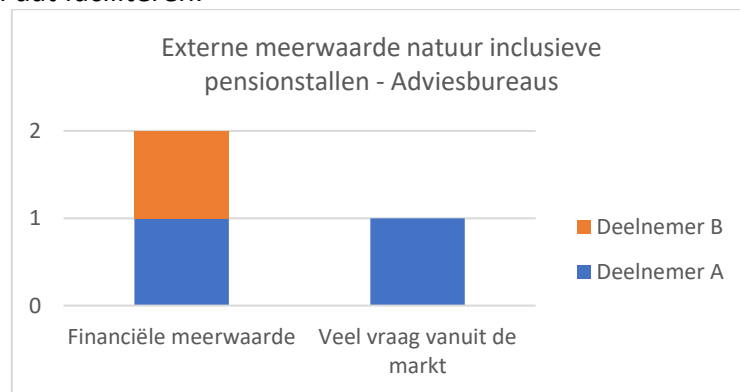
In tabel 4 is de interne meerwaarde van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen volgens adviesbureaus weergegeven. Beide adviesbureaus waren ervan overtuigd dat het toepassen van maatregelen bijdraagt aan een ecologisch evenwicht binnen het bedrijf. Deelnemer A gaf in bijlage 3 vraag 2 aan: “Natuur inclusief hoeft niet per se te betekenen dat het natuurlijk is voor het paard. Het is een plek waar een soort van ecologische evenwicht gaat ontstaan tussen de natuur, paarden en de mensen.” Daarnaast gaven ze ook aan dat kostenbesparing een meerwaarde kan zijn. Deelnemer B gaf aan in bijlage 4 vraag 7: “Je bespaart enorm op tijd, stal bedekking en mestafvoer dus daar zit winst. Dat komt doordat je minder strooisel nodig hebt en daardoor ook minder hoeft af te voeren.” Vanuit het perspectief van de paarden zagen de deelnemers ook een meerwaarde. In dezelfde vraag als hiervoor gaf deelnemer B aan: “Voordelen op het gebied van gezondheid zijn enorm. Naast dat je paard meer vrije beweging krijgt en een divers aanbod aan ruwvoer hebben ze ook veel minder kans op ziektes omdat ze buiten staan. Ook mentaal worden ze meer uitgedaagd.”

Tabel 4 Interne meerwaarde natuur inclusieve pensionstallen - Adviesbureaus

Interne meerwaarde natuur inclusieve pensionstallen - Adviesbureaus		
Bijdragen aan ecologisch evenwicht	Kostenbesparing	Keuzenvrijheid en verbetering gezondheid van de paarden

In figuur 8 is de externe meerwaarde weergegeven. Beide deelnemers gaven aan dat financiële meerwaarde in de vorm van subsidies en de bereidheid om meer te betalen voor stalling vanuit de klanten voordelig kunnen zijn voor pensionstallen. Deelnemer A gaf in bijlage 3 vraag 8 aan: “Subsidies vanuit bijvoorbeeld de provincies kunnen helpen met het toepassen van natuur maatregelen. Het is alleen lastig om hier een duidelijk overzicht van te krijgen.” Deelnemer B zei in bijlage 4 vraag 7 over het houden van paarden op een 24/7 buitenhuisvesting: “Klanten willen hun paard gewoon op die manier stallen en dan maakt de prijs niet uit.”

Deelnemer A vond dat er veel vraag was vanuit paardeneigenaren naar natuur inclusieve pensionstallen. In bijlage 3 vraag 10 zeiden ze: “De stallen die ik spreek die hier al mee bezig zijn hebben vaak wachtlijsten met minstens 20 wachtende dus er is echt heel veel vraag. Ik krijg ook vaak mailtjes van mensen die dan op zoek zijn naar zo’n plekje en of ik ze dan in contact kan brengen met oud klanten van mij die zo’n plekje hebben.” Deelnemer B gaf in bijlage 4 vraag 8 aan dat zij dachten dat de vraag “niet zozeer in de natuur inclusief zit. Pensionklanten willen dat hun paard het hele jaar buiten is in een kudde en natuur inclusief is een manier van dat faciliteren.”

Figuur 8 Externe meerwaarde natuur inclusieve pensionstallen – Adviesbureaus

3.1.2. Belemmeringen

De belemmeringen die aangegeven werd door de adviesbureaus kon worden opgesplitst in interne en externe belemmeringen. De interne belemmeringen kwamen vanuit de pensionstal zelf en de externe belemmeringen kwamen vanuit de omgeving waarin de pensionstal zich bevindt.

In tabel 5 zijn de interne belemmeringen van pensionstallen om natuur inclusieve landbouw toe te passen volgens adviesbureaus weergegeven. Beide deelnemers gaven aan dat het investeringsvermogen van de meeste pensionstallen simpelweg te krap was om te kunnen investeren in de natuur. Deelnemer B gaf in bijlage 4 vraag 4: “Eigenlijk zie je dat pensionstallen eigenlijk hun prijs al omhoog zouden moeten gooien om überhaupt rendabel te zijn, laat staan dat ze geld op zij zetten voor investeringen voor verbeteringen.” Beide deelnemers zien ook dat er veel weerstand is naar verandering binnen pensionstallen. Deelnemer A gaf in bijlage 3 vraag 5: “Ondanks dat er grote vraag ligt denk ik dat pensionstallen ook vooral bang zijn voor te veel veranderingen. Het komt wel een beetje neer op een ander soort bedrijfsvoering. En verandering brengt natuurlijk ook weerstand met zich mee.” Als laatst zien de deelnemers ook een te kort aan motivatie. Deelnemer B gaf aan in bijlage 4 vraag 3: “De pensionstallen willen niet echt en de noodzaak is er ook nog niet voor ze.”

Tabel 5 Interne belemmeringen natuur inclusieve pensionstallen - Adviesbureaus

Interne belemmeringen natuur inclusieve pensionstallen - Adviesbureaus		
Financieel	Weerstand	Motivatie

Beide deelnemers gaven aan dat wet- en regelgeving eigenlijk de grootste externe belemmering was vanuit hun perspectief waarom pensionstallen niet zullen overstappen op een natuur inclusieve bedrijfsvoering. Deelnemer B gaf in bijlage 4 vraag 4 aan: “De wetgeving is gewoon super lastig, bijna niks wordt vergund. Bestemmingsplannen zijn vaak weerhoudend en moeilijk te veranderen.”

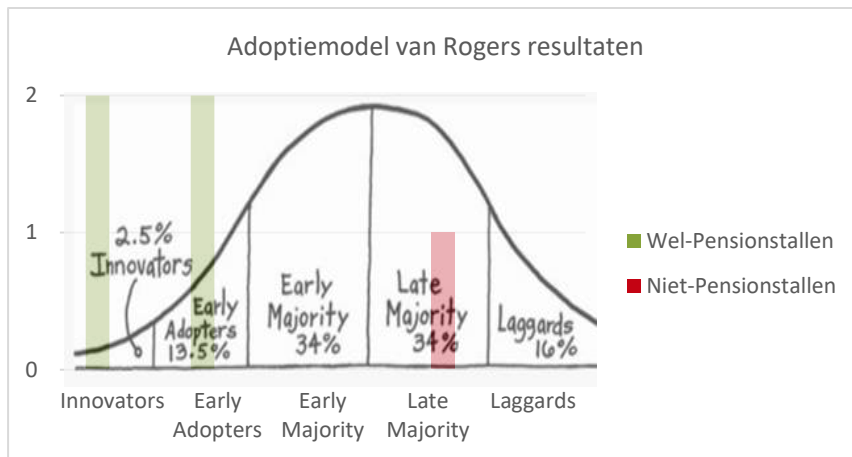
3.1.3. Advies

Beide deelnemers gaven in het interview aan wat zij denken dat nodig is om het voor pensionstallen makkelijker en toegankelijker te maken om stappen te kunnen zetten binnen natuur inclusieve landbouw voor pensionstallen. Deelnemer A gaf aan in bijlage 3 vraag 6 dat het informeren en inspireren van pensionstalhouders nodig is om bewustwording te creëren zodat ze het belang van natuur inclusieve landbouw voor hun stallen gaan in zien. Daarnaast gaven beide deelnemers aan dat het samenwerken met partijen zoals natuurorganisaties, adviesbureaus en andere experts van belang kan zijn om goed advies te krijgen over bijvoorbeeld de ecologie, wet- en regelgeving of financiële zaken.

3.2. Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?

Vijf pensionstallen zijn geïnterviewd om te onderzoeken wat hun meerwaarde en belemmeringen zijn om bezig te gaan met natuur inclusieve landbouw. Door de pensionstallen te onderscheiden op verschillende niveaus van het Adoptiemodel van Rogers, kan er per niveau worden bepaald hoe er vanuit die groep gekeken wordt naar het toepassen van natuur inclusieve maatregelen bij een pensionstal.

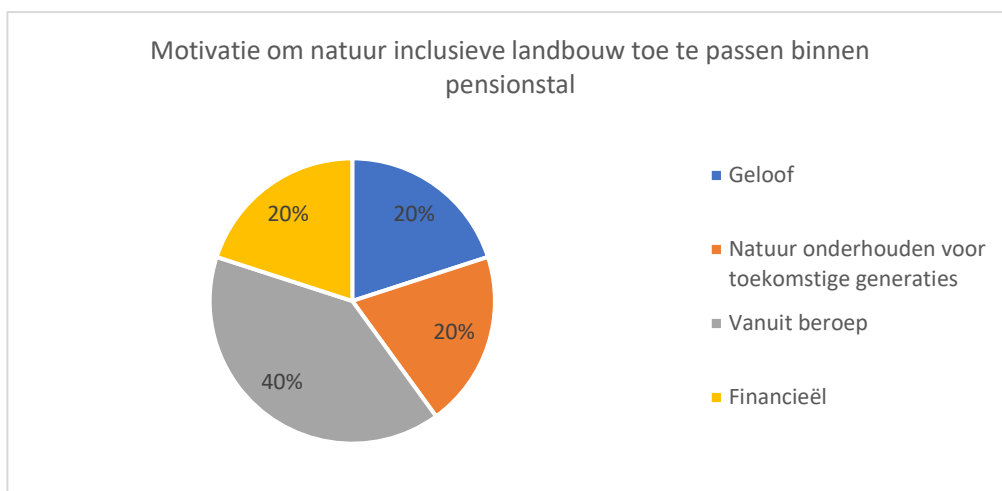
In figuur 9 worden de vijf pensionstallen weergegeven op basis van het innovatieniveau dat ze beheersen. De stallen worden opgedeeld in wel-pensionstallen (stallen die al bewust bezig zijn met natuur inclusieve landbouw) en niet-pensionstallen (stallen die nog niet bewust bezig zijn met natuur inclusieve landbouw). De pensionstallen die al wel bezig zijn met het toepassen van natuur inclusieve maatregelen bevinden zich in de Innovators of Early Adopters niveaus van het model. Dit zijn de mensen binnen de sector die als eerste nieuwe ideeën uitproberen binnen hun bedrijf. De pensionstal die nog niet bewust bezig was met natuur inclusieve maatregelen bevindt zich in de Late Majority niveau van het model. Dit zijn de mensen binnen de sector die niet trendgevoelig zijn en zich alleen zullen aanpassen als ze er niet omheen kunnen.

Figuur 9 Adoptiemodel van Rogers Resultaten

3.3. Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

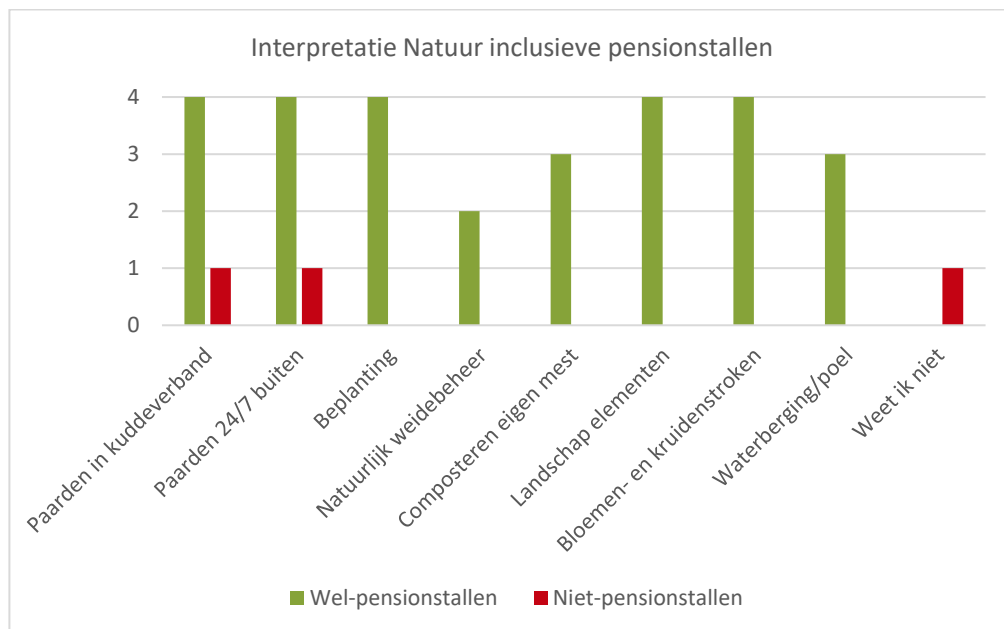
Vijf pensionstallen zijn geïnterviewd om erachter te komen wat hun ervaringen en kennis is op het gebied van meerwaarde en belemmeringen voor natuur inclusieve landbouw. In figuur 10 wordt weergegeven wat de motivatie was vanuit de pensionstallen om maatregelen te nemen op het gebied van natuur inclusieve landbouw. Twee van de pensionstallen gaven aan dat zij vanuit hun vakkennis uit hun beroep (ecoloog en fysiotherapeut voor paarden) de keuze hebben gemaakt om natuur inclusief te worden. Twee andere pensionstallen gaven aan dat hun motivatie vanuit hun overtuiging in het geloof of het onderhouden van de natuur voor toekomstige generaties kwam. Eén pensionstal gaf aan dat financiële meerwaarde een reden zou zijn om hiermee aan de slag te gaan.

Figuur 10 Motivaties natuur inclusieve pensionstallen

In figuur 11 wordt weergegeven wat de stallen verstaan onder een natuur inclusieve pensionstal. Alle pensionstallen die al natuur inclusieve maatregelen hadden toegepast zien een natuur inclusieve pensionstal als een stal waar de paarden 24/7 buiten lopen in kuddeverband, diverse planten en bomen worden geplant, landschapselementen zoals takkenwallen worden toegepast en er gebruikt wordt gemaakt van kruiden- en bloemenstroken. Twee van de vier pensionstallen zijn van mening dat natuurlijk weidebeheer in de vorm van kruidenrijk grasland en extensief beweiden ook van belang was.

De andere twee pensionstallen vinden dat weidegang voor paarden niet persé voordelig is waardoor ze hebben gekozen om geen weidegang aan te bieden op hun stal. Drie van de vier pensionstallen vinden het composteren van eigen paardenmest ook een onderdeel van natuur inclusieve pensionstallen. De pensionstal die nog niet bekend was met natuur inclusieve maatregelen ziet een natuur inclusieve pensionstal als een stal waar paarden 24/7 buiten lopen in kudde verband, maar verder hadden ze geen idee wat het moest voorstellen.

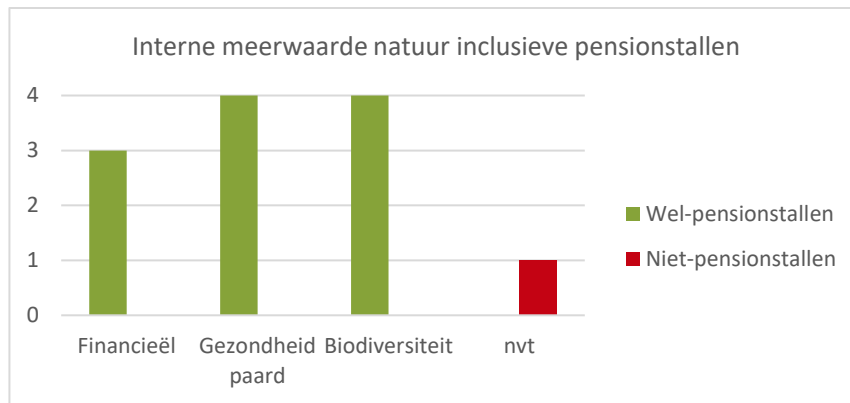

Figuur 11 Interpretatie natuur inclusieve pensionstallen

3.3.1. Meerwaarde

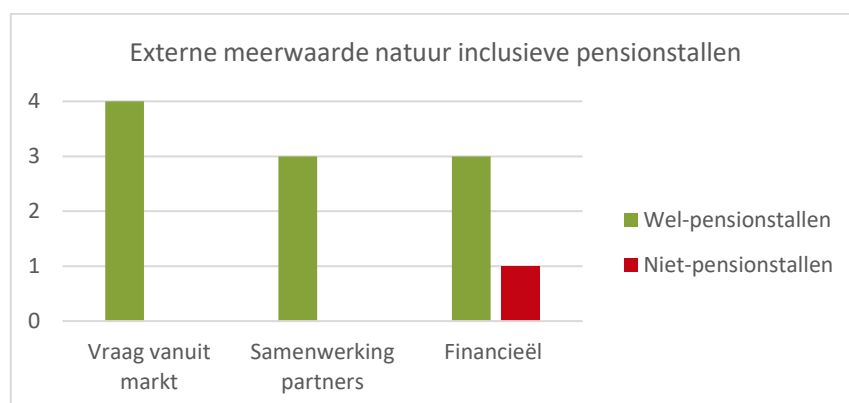
Ook de meerwaarde die aangegeven werd door de pensionstallen kon worden opgesplitst in interne en externe meerwaarde. De interne meerwaarde komt vanuit de pensionstal zelf en de externe meerwaarde komt vanuit de omgeving waarin de pensionstal zich bevindt.

In figuur 12 is de interne meerwaarde van natuur inclusieve pensionstallen beschreven. Vier uit de vijf pensionstallen gaf aan dat het voor de gezondheid van het paard en voor de biodiversiteit een meerwaarde is om natuur inclusief te ondernemen. Deelnemer C zei in bijlage 5 vraag 3: “De diversiteit aan beplanting zorgt weer voor insecten en dat trekt weer ander wild aan. Je merkt gewoon dat er hierdoor meer leven is op ons perceel. Qua dieren en insecten, maar ook in de bodem.” Deelnemer D zei in bijlage 6 vraag 4 over de gezondheid van de paarden: “Ik merk voor de paarden dat ze veel meer bewegen. Ze hebben in die zin veel meer variatie in hun dag. Conditietraining hoeft je bij ons niet te doen in de rijbaan, dat doen ze al zelf. Daarnaast zie ik ook veel minder de traditionele veterinaire problemen zoals maagzweren, koliek en dat soort dingen.” Drie uit de vijf pensionstallen zag ook financiële meerwaarde doordat ze een aantal kosten zoals strooisel konden besparen door hun pensionstal natuur inclusief te maken.

Figuur 12 Interne meerwaarde natuur inclusieve pensionstallen

In figuur 13 zijn de externe meerwaarde voor natuur inclusieve pensionstallen beschreven. Alle natuur inclusieve pensionstallen zagen veel vraag vanuit de markt voor natuur inclusieve pensionstallen (in combinatie met 24/7 buiten in kuddeverband). Deelnemer E zei in bijlage 7 vraag 8: “Ik denk dat ik nog een keer zo'n park (25 pensionpaarden) vol zou kunnen krijgen met mensen op mijn wachtlijst. Er komen veel mensen uit deze regio maar ik heb ook mensen die meer dan een uur rijden.” Daarnaast werkte drie uit de vier natuur inclusieve pensionstallen samen met natuurorganisaties, gemeentes en andere specialisten. Dit zagen zij als een meerwaarde voor advies en het verbeteren van de verbinding met de omgeving. Deelnemer D zei in bijlage 6 vraag 3: “Wij werken heel veel samen met landschapsbeheer Gelderland en gemeente Ede. We hebben veel contact over het aanplanten van specifieke regionale traditionele heggen en dat soort dingen maar ook voor subsidies.” Drie van de vier natuur inclusieve pensionstallen gaf aan dat ze financiële meerwaarde ervaarde van hun natuur inclusieve pensionstal. Ze konden een hogere stalprijs vragen dan voorheen. Deelnemer E zei in bijlage 7 vraag 9: “Ik ben €30 (per paard per maand) omhooggegaan in stalprijs. Maar doordat ik veel kosten bespaar hou ik uiteindelijk meer over (dan hiervoor).” Daarnaast ontvingen twee van vijf de pensionstallen subsidies vanuit de overheid en de gemeente voor het aanleggen van natuur elementen. De traditionele pensionstal gaf aan dat het ontvangen van een subsidie een meerwaarde zou zijn voor hen om eventueel over te stappen.

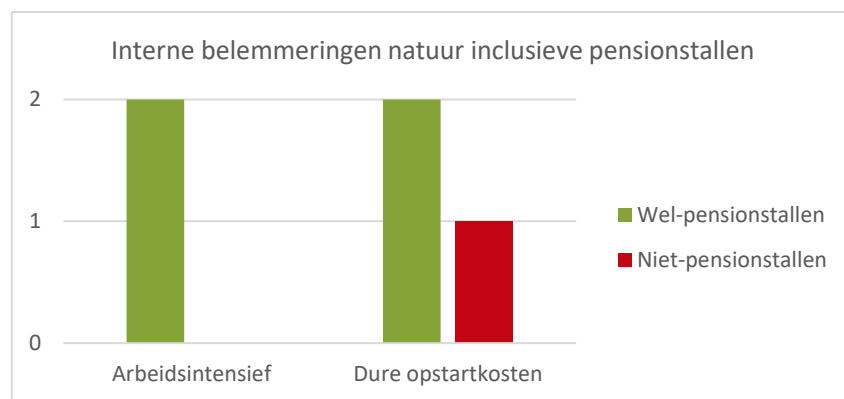

Figuur 13 Externe meerwaarde natuur inclusieve pensionstallen

3.3.2. Belemmeringen

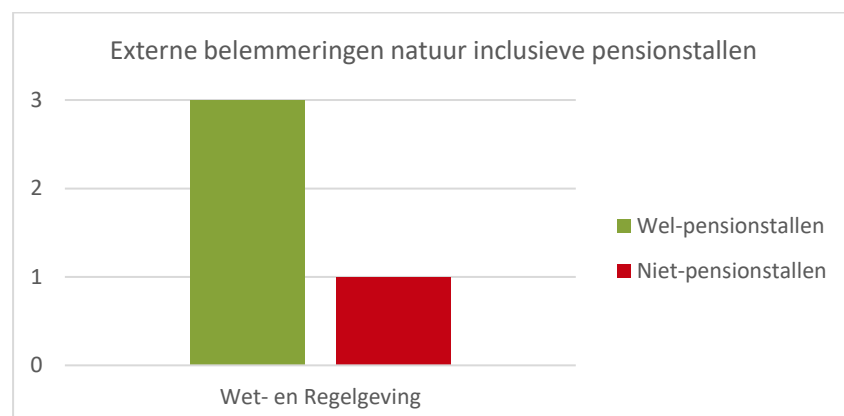
De belemmeringen die aangegeven werd door de pensionstallen kon worden opgesplitst in interne en externe belemmeringen. De interne belemmeringen kwamen vanuit de pensionstal zelf en de externe belemmeringen kwamen vanuit de omgeving waarin de pensionstal zich bevindt.

In figuur 14 worden de interne belemmeringen van het toepassen van natuur inclusieve maatregelen op een pensionstal in kaart gebracht. Twee van de pensionstallen geven aan dat het een arbeidsintensieve manier van paarden houden is. Drie pensionstallen zien de dure opstartkosten als een belemmering. Deelnemer D zei in bijlage 6 vraag 5: “Want wil je het echt goed doen dan moet je gewoon behoorlijk blijven investeren.” De twee pensionstallen die de opstartkosten niet als belemmering zien waren grootschalige pensionstallen die externe financiering krijgen door middel van een lening.

Figuur 14 Interne belemmeringen natuur inclusieve pensionstallen

In Figuur 15 worden de externe belemmeringen weergegeven. Vier uit de vijf pensionstallen gaven aan dat wet- en regelgeving een belemmering was wat het lastig maakt om een natuur inclusieve pensionstal te beginnen. Deelnemer E zei in bijlage 7 vraag 5: “De juridische aspecten zijn zeer vermoeiend. Op de huidige manier is het heel lastig om met vergunning en wetgeving een natuurlijke huisvesting te maken voor je paard.”

Figuur 15 Externe belemmeringen natuur inclusieve pensionstallen

4. Discussie

Het is van belang om te onderzoeken wat de meerwaarde voor Nederlandse pensionstallen is om natuur inclusieve landbouw toe te passen op de stallen. Deze aanpassingen bieden mogelijk nieuwe oplossingen in het verlichten van problemen rondom biodiversiteit en het herstellen van het natuurnetwerk, maar ook in het verbeteren van de gezondheid van de paarden en het creëren van een nieuw verdienmodel voor pensionstallen. De vraagstelling van het onderzoek wordt onderzocht door middel van kwalitatief onderzoek. De vraagstelling duidt op de ervaringen en kennis over natuur inclusieve pensionstallen in de praktijk.

4.1. Resultaten

Hieronder worden de resultaten per deelvraag gediscussieerd. In de discussie wordt er gekeken naar wat er goed ging en wat er eventueel beter had kunnen gaan.

4.1.1. Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

In de eerste deelvraag is er onderzocht naar de meerwaarde en belemmeringen die experts zien op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen. Beide adviesbureaus zagen het bijdragen aan ecologisch evenwicht op de pensionstal, kostenbesparing en het geven van keuzenvrijheid aan de paarden en het verbeteren van hun gezondheid als interne meerwaarde. Dat het gezonder is voor paarden als ze meer buiten vrij kunnen bewegen wordt bevestigd door onderzoek gedaan door Jaime Jackson wat ook eerder is benoemd in het vooronderzoek (Horse in Mind, s.d.). Externe meerwaarde was volgens hun de financiële meerwaarde in de vorm van subsidies en extra inkomsten uit stalgeld en de grote vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de markt. Beide adviesbureaus zagen een laag investeringsvermogen en weerstand en de motivatie vanuit de pensioneigenaren als interne belemmeringen. Wet- en regelgeving was volgens hen de grootste externe belemmering. Beide experts zijn marktleiders op het gebied van natuur inclusieve paardenstallen. Ze gaven aan weinig tot geen klanten te hebben met een grootschalige pensionstal. Hierdoor zijn hun antwoorden gebaseerd op wat zij zien en horen vanuit de markt, en niet per se uit de rechtstreekse ervaring die zij hebben met het werken met pensionstallen.

4.1.2. Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?

In de tweede deelvraag werd er onderzocht in hoeverre pensionstallen bereid zijn om natuur inclusieve innovaties toe te passen binnen hun bedrijf. De natuur inclusieve pensionstallen die zijn interviewt bevonden zich in de eerste 16% van het Adoptiemodel van Rogers, namelijk de Innovator of Early Adaptor niveaus. De traditionele pensionstal bevond zich in de 34% van het Late Majority niveau. De literatuurstudie geeft aan dat als de 'Innovators' en 'Early adapters' overtuigd zijn over een nieuwe idee, het idee waarschijnlijk een succes kan behalen. Er zijn vier pensionstallen geïnterviewd die al wel met natuur inclusieve maatregelen bezig zijn en maar één pensionstal die er niet mee bezig is. Doordat er maar één traditionele pensionstal is geïnterviewd, is het niet mogelijk om de resultaten met andere traditionele stallen te vergelijken en is de vergelijking met de rest ook niet optimaal betrouwbaar.

4.1.3. Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

In de laatste deelvraag wordt er onderzocht wat verschillende factoren zijn dat pensionstallen als meerwaarde of juist belemmering zien op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen. Pensionstallen zagen net als de adviesbureaus dat het bijdragen aan ecologisch evenwicht op de pensionstal, kostenbesparing en het geven van keuzevrijheid aan de paarden en het verbeteren van hun gezondheid interne meerwaarde was voor een pensionstal. Externe meerwaarde was volgens hun de financiële meerwaarde in de vorm van subsidies en extra inkomsten uit stalgeld en de grote vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de markt maar ook het samenwerken met externe partners zoals natuurorganisaties of gemeentes. De pensionstallen zagen de hoge opstartkosten en arbeidsintensiviteit van een natuur inclusieve pensionstal als interne belemmeringen. Wet- en regelgeving was volgens hen, net als de adviesbureaus, de grootste externe belemmering.

In het interview worden een aantal factoren zoals locatie, type bodem/klimaat en hoeveel jaar het bedrijf al bezig is niet meegenomen die eventueel effect kunnen hebben op de meerwaarde of belemmeringen die pensionstallen ervaren. Daarnaast werd er ook niet gekeken naar of het inkomen van de pensionstalhouder afhankelijk is van de winst van de pensionstal of dat ze nog een ander inkomen daarnaast hebben. Dit kan ook effect hebben op de resultaten.

Met de verzamelde resultaten is het mogelijk om een advies te schrijven voor belanghebbende zoals organisaties uit de hippische sector, pensionstallen en adviesbureaus over wat er nodig is binnen pensionstallen om hun te kunnen overtuigen om meer natuur inclusieve maatregelen te gaan nemen binnen hun bedrijf. Doordat pensionstallen een aanzienlijk deel van de Nederlandse grond gebruiken is het van belang om de meerwaarde meer te promoten en de belemmeringen zien te voorkomen of op te lossen. In het advies worden ook de tips van de adviesbureaus meegenomen.

4.2. Onderzoeksmethode

Er zijn in totaal zeven deelnemers geïnterviewd. Twee adviesbureaus en vijf pensionstallen, waarvan één pensionstal nog niet natuur inclusief is. Minimaal acht pensionstallen waren gewenst voor een betrouwbaar onderzoek. In de praktijk bleek het erg lastig om pensionstallen te vinden die nog niet natuur inclusief waren die geïnterviewd wilden worden. Nadat meer dan 30 pensionstallen waren benaderd met manieren van benadering (via email, telefonisch, zonder natuur inclusief te benoemen tijdens de communicatie, etc.) zonder succes, is er besloten om het bij één pensionstal te houden. De reden dat pensionstallen niet mee willen werken zou eventueel een te kort aan beschikbare tijd zijn, ze natuur inclusieve landbouw als een bedreiging zien of voor een andere reden. Door de adviesbureaus was in de interviews ook bevestigd dat er veel weerstand is vanuit pensionstallen om natuur inclusiever te worden. Hierdoor is de betrouwbaarheid van het onderzoek niet optimaal. Om de betrouwbaarheid zo goed mogelijk te waarborgen is er na de interviews gelijk getranscribeerd en gecodeerd. De resultaten zijn zo objectief mogelijk geanalyseerd waardoor eigen interpretatie van de onderzoeker niet van spraken is.

De interviews zijn telefonisch afgenomen omdat de deelnemers door heel Nederland waren verspreid. Ondanks dat het telefonisch heeft plaatsgevonden zijn de interviews, met

toestemming van de deelnemer, wel opgenomen om later terug te kunnen luisteren tijdens het transcriberen. Het fysiek afnemen van de interviews had mogelijk tot betere interpretatie door de onderzoeker kunnen leiden doordat non-verbaal gedrag ook had kunnen meegenomen worden. De semi-gestructureerde interviews waren een goede methode om inzicht te krijgen in de ervaring en kennis van de deelnemers. Van tevoren hadden de deelnemers de vragen niet te zien gekregen zodat ze zichzelf niet konden inlezen of voorbereiden waardoor ze andere antwoorden zouden geven. De onderzoeker kon via deze methode doorvragen op bepaalde thema's en onderwerpen die de deelnemers gaven. In één van de interviews is er onbewust gestuurd naar antwoorden over meerwaarde van de samenwerking met natuurorganisaties. Nadat de onderzoeker hier bewust van werd, is er in de volgende interviews op een meer neutrale manier gevraagd naar de samenwerking met natuurorganisaties.

Het is van belang om eventuele vervolgonderzoek te doen naar de houding van andere belangrijke partijen voor dit onderwerp, zoals pensionklanten of paardensport organisaties. Hoe kijken hun naar een natuur inclusieve hippische sector? En wat is er nodig om hen te ondersteunen om stappen te gaan zetten om dit meer te gaan promoten? Daarnaast zou het interessant zijn om onderzoek te doen naar de wet- en regelgeving voor pensionstallen. Wat zorgt ervoor dat de regelgeving zo streng is? Welke wetten moeten veranderen willen meer partijen hiermee aan het werk gaan?

5. Conclusie en Aanbevelingen

Het doel van het onderzoek is om te achterhalen wat de meerwaarde voor Nederlandse pensionstallen is om natuur inclusieve landbouw toe te passen op de stallen. Deze aanpassingen bieden mogelijk nieuwe oplossingen in het verlichten van problemen rondom biodiversiteit en het herstellen van het natuurnetwerk, maar ook in het verbeteren van de gezondheid van de paarden en het creëren van een nieuw verdienmodel voor pensionstallen. De vraagstelling van het onderzoek wordt onderzocht door middel van kwalitatief onderzoek.

5.1. Deelvraag 1: Welke meerwaarde en belemmeringen zien experts op het gebied van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

De resultaten uit de eerste deelvraag kunnen worden opgedeeld in interne en externe factoren. Interne factoren hebben betrekking tot de pensionstal zelf en de externe factoren komen vanuit de omgeving waarin pensionstallen zich bevinden. De adviesbureaus zagen het bijdragen aan ecologisch evenwicht op de pensionstal, kostenbesparing en het geven van keuzenvrijheid aan de paarden en het verbeteren van hun gezondheid als interne meerwaarde. Interne belemmeringen waren volgens hun een te laag investeringsvermogen, weerstand en de motivatie vanuit de pensioneigenaren. De interne belemmeringen worden bevestigd door de traditionele pensionstallen doordat ze terughoudend waren in het participeren in het onderzoek.

De adviesbureaus zagen financiële meerwaarde in de vorm van subsidies en extra inkomsten uit stalgeld en de grote vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de markt als externe meerwaarde. De externe belemmering was volgens hun de wet- en regelgeving. Deze meerwaarde en belemmeringen wordt bevestigd door de pensionstallen die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek.

5.2. Deelvraag 2: Waar bevinden Nederlandse pensionstallen zich op het Adoptiemodel van Rogers op het gebied van het toepassen van natuur inclusieve landbouw?

De natuur inclusieve pensionstallen die zijn geïnterviewd bevonden zich in de eerste 16% van het Adoptiemodel van Rogers, namelijk de Innovator of Early Adaptor niveaus. De traditionele pensionstal bevond zich in de 34% van het Late Majority niveau. Er kan een conclusie genomen worden dat de natuur inclusieve pensionstallen een van de eerste spelers zijn op de markt in het adopteren van een innovatie. Er is te weinig data ontvangen om een betrouwbare conclusie te trekken voor traditionele stallen. Op basis van de data die beschikbaar is kan een hypothese worden gemaakt dat zij waarschijnlijk de latere spelers zijn op de markt in het adopteren van een innovatie.

5.3. Deelvraag 3: Welke meerwaarde en belemmeringen spelen mee in de bereidheid van het toepassen van natuur inclusieve landbouw bij pensionstallen?

Ook de resultaten uit de derde deelvraag kunnen worden opgedeeld in interne en externe factoren. Interne factoren hebben betrekking tot de pensionstal zelf en de externe factoren komen vanuit de omgeving waarin pensionstallen zich bevinden. De pensionstallen zagen als interne meerwaarde: ecologisch evenwicht op de pensionstal, kostenbesparing en het geven

van keuzenvrijheid aan de paarden en het verbeteren van hun gezondheid. Dit wordt bevestigd door de adviesbureaus doordat zij dezelfde interne meerwaarde zien voor pensionstallen. De hoge opstartkosten en arbeidsintensiviteit van een natuur inclusieve pensionstal waren volgens hun interne belemmeringen. De adviesbureaus zagen dezelfde interne financiële belemmeringen als de pensionstallen.

Externe meerwaarde was volgens hun de financiële meerwaarde in de vorm van subsidies en extra inkomsten uit stalgeld en de grote vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de markt maar ook het samenwerken met externe partners zoals natuurorganisaties of gemeentes. Wet- en regelgeving was volgens hen, net als de adviesbureaus, de grootste externe belemmering.

5.4. Welke meerwaarde heeft het voor pensionstallen in Nederland om natuur inclusieve landbouw te integreren in het bedrijf?

Doordat de hippische sector een aanzienlijk deel van de Nederlandse grond gebruikt is het van belang om te achterhalen in hoeverre natuur inclusieve stallen al opereren in de praktijk en wat pensionstallen motiveert, of juist weerhoudt, om meer natuur inclusiever te worden. Uit het onderzoek is te concluderen er al wel een opkomst is in natuur inclusieve pensionstallen maar dat voor de meerderheid er nog te veel weerstand en angst voor verandering ligt bij pensionstallen om stappen hierin te zetten.

Er is te concluderen dat de meerwaarde vooral zit in de gezondheid voordelen die het biedt aan de paarden. Zowel alle deelnemers gaven aan dat dit belangrijk voor hen was. Dit voordeel is te bevestigen door onderzoek, gedaan door Jaime Jackson. Daarnaast kan geconcludeerd worden dat financiële voordelen zoals een subsidie, kostenbesparing en hogere inkomsten ook meerwaarde biedt aan pensionstallen. Als laatste kan geconcludeerd worden dat het bijdragen aan natuurherstel ook meerwaarde biedt voor de omgeving maar ook de stallen zelf. De twee partijen versterken elkaar.

Er kan een conclusie getrokken worden dat de belemmeringen zich vooral in het financiële plaatje en de wet- en regelgeving te vinden is. Alle deelnemers gaven in het onderzoek aan dat de opstartkosten erg hoog zijn bij een natuur inclusieve pensionstal en vaak het investeringsvermogen van een stal erg laag. De huidige wet- en regelgeving biedt te weinig mogelijkheden om gemakkelijk over te stappen naar een natuur inclusieve pensionstal. Hier zal eerst verandering in moeten komen, wil het aantrekkelijk worden voor een groter gedeelte van de sector.

5.5. Aanbevelingen

Om de doelgroep te kunnen overtuigen van de meerwaarde, zal er eerst een oplossing moeten komen voor de belemmeringen. Als eerste zal de weerstand moeten worden verminderd. Zoals een van de deelnemers al zei, zal er meer moeten worden geïnspireerd en motiveert. Partijen moeten de meerwaarde van natuur inclusieve pensionstallen inzien en als een voordeel gaan zien. Dit kan op verschillende manieren. Door het organiseren van evenementen en om meer in gesprek te gaan met de partijen die nog niet bekend zijn met het concept zal de eerste stap gezet worden. Daarin helpt het ook om een samenwerkingspartner te hebben zoals natuurorganisaties. Met meerdere partijen is het impact groter.

Momenteel zitten er meer haken en ogen, op het gebied van wetgeving, aan het planten van een boom dan het houden van paarden op een traditionele manier. Om dit te kunnen bereiken zal er meer moeten worden samengewerkt tussen verschillende partijen. Op dezelfde manier om de weerstand te verlagen is het ook van belang om met meerdere partijen de verandering in de wetgeving te krijgen. Hoe meer mensen en partijen de belemmeringen van de huidige wetgeving in kaart brengen, hoe groter de kans is dat er gekeken naar wordt. Het is van belang om hiervoor een actiegroep of iets dergelijks op te richten die met de verandering van de wetgeving aan de gang gaat.

Deelnemers gaven aan dat het financiële plaatje goed moet zijn voordat er geïnvesteerd kan worden. Los van het natuur inclusieve kan het voordelig zijn voor de sector als er meer voorlichting en ondersteuning komt voor pensionstallen om ze te helpen om een financieel gezond bedrijf te krijgen. Daarnaast moet er een duidelijk overzicht komen in welke financiële ondersteuning er beschikbaar is vanuit gemeentes en overheden. Veel deelnemers gaven aan dat dit momenteel te verwarrend is waardoor veel mensen subsidies niet krijgen terwijl ze er wel voor in aanmerking komen.

Bibliografie

- Baarda, B. B. (2018). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*. Utrecht: Noordhoff Uitgevers bv Groningen.
- Bouma, J. K. (2019). *Natuurinclusieve landbouw: Wat beweegt boeren?* Opgehaald van Planbureau voor de Leefomgeving: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-natuurinclusieve-landbouw-wat-beweegt-boeren-3799.pdf>
- Bouwma, I. S. (2021, februari). *Biodiversiteit en leefomgeving bedrijventerrein Farm Frites Oudenhorn: Een advies voor een biodiversere en klimaatbestendige inrichting van het bedrijventerrein en toekomstig zonnepark*. Opgehaald van Wageningen University & Research: <https://doi.org/10.18174/541801>
- CBS. (2020). *Hoe wordt de Nederlandse bodem gebruikt?* Opgehaald van Nederland in Cijfers: <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2020/hoe-wordt-de-nederlandse-bodem-gebruikt/>
- Dansen, O. (2017). Waarom een koeienweide geen paardenweide is. *VEEHOUDER & VEEARTS*, 21-23.
- Dingemanse, K. (2017, maart 14). *Stappenplan om interviews te coderen*. Opgehaald van Scribbr: <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/coderen-interview/>
- Equiday. (2018, april 2). Paddock Paradise 2.0. *Equiday Magazine*, pp. 36-41.
- Erismann, J. W. (2017). *Maatregelen Natuurinclusieve landbouw*. Opgehaald van Wageningen University & Research: <https://doi.org/10.18174/401503>
- Gerritsen A.L, A. H. (2020). *Natuur en landbouw verbinden*. Opgehaald van Wageningen University and Research: <https://doi.org/10.18174/523031>
- Gies E., v. D. (2019). *Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw : uitwerking van toekomstbeelden ten behoeve van de transitieopgave naar natuurinclusieve landbouw*. Opgehaald van Wageningen University & Research: <https://doi.org/10.18174/498926>
- Hallmann, C. S. (2017). *More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas*. Opgehaald van PlosOne: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185809>
- Horse in Mind. (s.d.). *Wat is een paddock paradise?* Opgehaald van Horse in Mind: <https://www.horseinmind.nl/wat-is-een-paddock-paradise/>
- Houpt, K. (2015, Augustus 24). *Management methods to improve the welfare of horses used in research*. Opgehaald van Vet Behaviour Team: doi.org/10.1038/labani.741
- Hoving, I. H. (2016). *Is natuurgas geschikt voor paarden?* Opgehaald van Wageningen University & Research: <https://doi.org/10.18174/390434>
- KNHS. (2017). *Nederland Paardenland*. Opgehaald van KNHS: https://www.knhs.nl/media/11389/nederland-paardenland_web-v2.pdf
- Landschap Noord-Holland. (s.d.). *Natuurnetwerk Nederland*. Opgehaald van Landschap Noord-Holland: <https://www.landschapnoordholland.nl/natuurfonds/natuurnetwerk-nederland>
- Leenstra, F. V. (2011). *Indicatie van de ecologische foot print van gezelschapsdieren Eerste verkenning, toegespitst op katten, honden en paarden in Nederland*. Opgehaald van Wageningen University and Research: <https://edepot.wur.nl/180429>
- MVO Nederland. (2021, december). *MVO Nederland beoordeelt: HET NIEUWE REGEERAKKOORD*. Opgehaald van MVO Nederland:

- <https://www.mvonderland.nl/wp-content/uploads/2021/12/Het-nieuwe-regeerakkoord-op-de-zeven-themas-van-de-nieuwe-economie.pdf>
- Natuurmonumenten. (s.d.). *Wat is natuurinclusief boeren?* Opgehaald van Natuurmonumenten: <https://www.natuurmonumenten.nl/landbouw/wat-natuurinclusief-boeren#:~:text=Natuurinclusieve%20landbouw%20is%20kort%20gezegd,aan%20planten%20en%20dieren%20toeneemt>.
- Nieuws Europees Parlement. (2020, januari 17). *Het verlies aan biodiversiteit: waarom is dit een probleem en wat zijn de oorzaken?* Opgehaald van Nieuws Europees Parlement: <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/headlines/society/20200109STO69929/verlies-aan-biodiversiteit-waarom-is-dit-een-probleem-en-wat-zijn-de-oorzaken>
- Paard & Landschap. (s.d.). *POELEN*. Opgehaald van Paard & Landschap: <https://www.rldevoorkempen.be/sites/default/files/documenten/pl-fiche-A5-Poelen.pdf>
- Paard en Landschap . (s.d.). *BOMEN* . Opgehaald van Paard & Landschap: <https://www.rldevoorkempen.be/sites/default/files/documenten/pl-fiche-A5-Bomen.pdf>
- Paard en Landschap. (s.d.). *Paard en Landschap*. Opgehaald van Paard en Landschap: <https://www.rldevoorkempen.be/projecten/landschap/paard-en-landschap/4787>
- PaardenPunt Vlaanderen. (2015). *Manege- en pensionstalhouders in Vlaanderen - Economisch en maatschappelijk belang van het beroep*. Opgehaald van PaardenPunt Vlaanderen: https://www.navema.be/sites/default/files/70/economisch_belang_maneges.pdf
- Plessers, I. T. (s.d.). *RISICO- PLANTEN VOOR PAARDEN*. Opgehaald van Vlaamse Ardennen Regionaal Landschap: <https://drive.google.com/file/d/16Jxrs3ykYL81v3qOEhw9I4xB4HTN5dsF/view>
- Reudink, M. S. (2016). *Richting geven – Ruimte maken Balans van de Leefomgeving*. Opgehaald van Planbureau voor de Omgeving: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2016-balans-van-de-leefomgeving-2016-1838.pdf>
- Rijksoverheid. (2018). *Natuurnetwerk Nederland (ehs)*. Opgehaald van Rijksoverheid: <https://www.atlasleefomgeving.nl/natuurnetwerk-nederland-ehs>
- Roest, A. v. (2012, december). *Hippisch onderwijs in 2028*. Opgehaald van Wageningen University and Research: <https://edepot.wur.nl/247672>
- Rogers, E. (2003). *Diffusion of Innovations*, 5th Edition. In E. M. Rogers, *Diffusion of Innovations, 5th Edition*. New York: Free Press.
- Runhaar, H. P.-D. (2018). Self-initiated nature conservation by farmers: an analysis of Dutch farming. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 486-497.
- Samen voor Biodiversiteit. (2018). *Deltaplan Biodiversiteitsherstel*. Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel .
- Samen voor Biodiversiteit. (s.d.). *Biodiversiteit*. Opgehaald van Samen voor Biodiversiteit: <https://www.samenvoorbiodiversiteit.nl/over-ons/veelgestelde-vragen>
- Schrijver, H. (s.d.). *Natuur inclusieve paardenhouderij*. Opgehaald van Horse&Habitat: <https://www.horseenhabitat.nl/blog/natuurinclusief>
- Stomps, M. (2019, februari 20). *Nederlandse paardensector scoort internationaal*. Opgehaald van Nieuwe Oogst: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2019/02/20/nederlandse->

- paardensector-scoort-internationaal?fbclid=iwar1fc78rz-d0ti0ivjtzppb5jtkwnzbtfbczunz6lzpm0oklihsbxallkqh
- Stuckey, H. (2013). *Three types of interviews: Qualitative research methods in social health*. Opgehaald van Thieme Connect: doi.org/10.4103/2321-0656.115294
- van Hal, M. T. (2017, september 7). *Hippische Monitor 2017*. Opgehaald van Issuu: https://issuu.com/hashogeschool/docs/hippische_monitor_2017_lr
- Vet, L. O. (2017). *Oproep tot een Deltaplan Biodiversiteitsherstel*. Opgehaald van NERN: <https://www.nern.nl/sites/default/files/documents/Oproep-Deltaprogramma-Biodiversiteitsherstel.pdf>
- Viva-Concept. (s.d.). *Equi Habitat*. Opgehaald van Viva-Concept: <https://viva-concept.com/equi-habitat/>
- Viva-Concept. (s.d.). *Paardenweide zaadmengsels*. Opgehaald van Viva-Concept: <https://viva-concept.com/product/paardenweide-zaadmengsels/>
- Vogelbescherming. (s.d.). *Factsheet Kruidenrijk Grasland*. Opgehaald van Vogelbescherming: <https://www.vogelbescherming.nl/docs/43932611-aec2-40fa-bdf2-8efc51ad66fd.pdf>
- Wagenaar, J. d.-B. (2017). *Van gepeperd naar gekruid grasland - Functionaliteit van kruiden in grasland*. Opgehaald van Natuurlijk Boeren: <https://library.wur.nl/WebQuery/gkz-groen-kennisnet/549404>
- Wageningen University and Research. (s.d.). *Kringlooplandbouw*. Opgehaald van Wageningen University and Research: <https://www.wur.nl/nl/show-longread/Kringlooplandbouw-een-nieuw-perspectief-voor-de-Nederlandse-landbouw.htm>

Bijlagen

1. Interview vragen - Experts

Interview met Experts

1. Wat houdt uw werk in als adviseur op het gebied van natuurlijke huisvesting voor paarden?
2. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?
3. Welke ontwikkelingen ziet u op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen in Nederland?
4. Welke bedreigingen liggen er op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen?
5. Hoe zou u een ideaal natuur inclusieve pensionstal beschrijven?
6. Welke voordelen ervaren pensionstalhouders van een natuur inclusieve pensionstal? (Denk hierbij gezondheid van paarden, natuurherstel, immateriële voordelen, etc.)
7. Wat weerhoudt pensionstallen om natuur inclusief te worden?
8. Hoe kunnen pensionstallen hun verdienmodel verbeteren waardoor de overstap interessanter wordt?
9. Wat verwacht u van de vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de consument?

2. Interview vragen - Pensionstallen

Interview met Pensionstallen

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?
2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
 - b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
 - c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
 - d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
 - e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.
3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?
 4. (Laat de geïnterviewde verschillende voorbeelden uit de praktijk zien). In hoeverre was u al bekend met verschillende maatregelen die een pensionstal kan nemen op het gebied van natuur inclusieve landbouw?
 5. Wat motiveert u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?
 6. Wat weerhoudt u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?
 7. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om een natuur inclusieve pensionstal te worden?
 8. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

3. Interview met Experts – Deelnemer A

1. Wat houdt uw werk in als adviseur op het gebied van natuurlijke huisvesting voor paarden?

Ik werk als tuin en landschapontwerper en ontwerper voor paardentuinen. Ik heb gecombineerde werkzaamheden tussen meer een adviesrol en ontwerprol. Mijn klanten komen bijvoorbeeld met een zelf gemaakt ontwerp voor hun paardentuin en dat willen ze aan mij toetsen of ze geen dingen over het hoofd hebben gezien of dat alles wel veilig is of wat beter kan, dus het is een beetje afhankelijk van de vragen die ze hebben. Maar overkoepelend in al mijn werkzaamheden probeer ik mensen te informeren en inspireren hoe zij een natuurlijkere huisvesting kunnen creëren voor een paard en een huisvesting die dan ook het paard toestaat om meer van zijn natuurlijke gedrag te laten zien en dat ook te stimuleren. Tegelijkertijd wil ik ook de landschappelijke karakteristiek intact houden en versterken.

2. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?

Natuur inclusief hoeft niet per se te betekenen dat het natuurlijk is voor het paard. Het is een plek waar een soort van ecologische evenwicht gaat ontstaan tussen de natuur, paarden en de mensen. Dat lukt misschien nooit helemaal, want we houden over het algemeen gewoon veel meer paarden dan dat we de grond hebben. Een circulair mest systeem, in zijn geheel is eigenlijk onmogelijk, want vaak moet je veel meer mest aanvoer dan dat we over het land kwijt zouden kunnen. Maar in ieder geval kunnen we proberen een deel van de mest te composteren en op een zodanige manier met weidegang om te gaan dat de bodem daarmee in goede conditie blijft. Zorgen dat je een goede gezonde weide hebt, en deze op een goede, natuur inclusieve manier onderhouden zal al veel verschil maken. Daarnaast kan je ook veel meer beplanting toe voegen op en rond je erf. Op het moment dat je dat hagen, bomen of andere planten aan kan leggen, brengt dat gewoon heel veel meer biodiversiteit terug in het landschap. Daarnaast een stukje vrijheid voor de paarden. De mogelijkheid om meer te bewegen door bijvoorbeeld 24/7 op een track en verschillend ruwvoer te kunnen eten.

3. Kan je natuur inclusieve maatregelen ook toepassen binnen de traditionele paardenhouderij?

Ook daar kunnen we heel veel planten toevoegen op de grenzen op het erf zoals naast de bak of tussen de weides/paddocks. Je kan ook een combinatie met de weide afrastering, zodat ook dat veel maatschappelijker ingepast wordt door bijvoorbeeld in plaats van schrikdraad een beukenhaag te planten. Momenteel zie je op veel stallen verschillende weides en paddocks met overal draden tussen. Dit ziet er vaak heel slordig en niet naar natuurlijk uit. Ik denk dat veel meer met groen kan. De paarden kunnen hier tegelijkertijd van meeprofiten door te kiezen voor eetbare paarden planten.

4. Welke ontwikkelingen ziet u op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen in Nederland?

Ik zie nog niet zoveel ontwikkelingen bij pensionstallen. Die liggen voor mij gevoel daarin achter want ik merk gewoon bij de kleinschaliger/particulier en de Paddock Paradise pensions plekken dat dat wel heel erg leeft. Dat mensen het heel erg leuk vinden, ook om tegelijkertijd met biodiversiteit bezig te zijn en kruiden stroken in te zaaien voor hun paarden. Daarin merk je al snel dat de mensen daar ook heel erg enthousiast over zijn. Ik hoor van veel paardeneigenaren dat ze graag hun paarden op een natuur inclusievere manier willen houden maar diezelfde enthousiasme bij pensionstaleigenaren creëren is nog erg lastig.

5. Welke bedreigingen liggen er op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen?

Ik heb het gevoel dat het voor klanten het vaak te duur lijkt en dat is jammer want je ziet uiteindelijk dat het zoveel winst oplevert. Zowel financieel maar ook bijvoorbeeld voor de paarden zelf. Ook zie je vaak dat mensen zelf aan de slag gaan zonder iemand in te schakelen die kennis en expertise heeft over het onderwerp. Dat vind ik altijd ook wel gevaarlijk omdat je snel fouten ziet in de uitvoering die veel kostbaarder zijn om naderhand op te lossen op opnieuw uit te voeren. En ook voor de ecologische kant is het verstandig om iemand in te schakelen. Het ontwerp kan dan net nog een beetje worden verbeterd zodat de natuur er ook baat bij heeft. Maar door hierop te besparen zie je vaak dat het in de uitvoering verkeerd gaat en dat mensen dan een negatief beeld krijgen over het concept.

En ondanks dat er grote vraag ligt denk ik dat pensionstallen ook vooral bang zijn voor te veel veranderingen. Of dat het allemaal veel meer werk voor ze wordt. Terwijl ik juist denk dat je de paarden niet steeds hoeft te verplaatsen als je ze 24/7 buiten houdt maar ze gewoon een stuk keuzevrijheid van geven dat het voor de stal minder zorgen geeft. Alleen het komt wel een beetje neer op een ander soort bedrijfsvoering. En verandering brengt natuurlijk ook weerstand met zich mee. Maar je kunt natuurlijk ook gewoon klein beginnen en dan langzaam doorbouwen. Een aantal planten of een kruidenstrookje kunnen toch al een mooi begin zijn. Als je al kijkt naar het aanplanten van een haag tussen twee weides. De paarden zullen ervoor zorgen dat de haag wordt gesnoeid aan beide kanten dus het hoeft niet per se meer werk op te leveren.

Ook kan het beleid een grote bedreiging zijn. Het aanvragen van vergunningen zijn erg lastig en is een kostbaar en langdurig proces. Dit weerhoudt ook veel mensen om hiermee aan de slag te gaan. Dit is zeker een bottleneck.

6. Hoe denk jij dat die weerstand het beste aangepakt om het te verminderen?

Ik denk dat het een kwestie is van informeren en inspireren. Mensen moeten het wel zelf willen, dus het heeft niet zoveel zin dat ik naar een pensionstal ga en zeg "ik heb iets beters". Als zij dat niet zelf willen dan wordt het lastig. Maar ik kan me voorstellen met toenemende publiciteit erover die al gaande is in tijdschriften en tv dat wel meer verandering zal opkomen. De harde kern zal lastig zijn om te veranderen. Zij zijn nog heel erg van de oude tradities. Als zij gaan inzien dat het voor de paarden ook beter is en dat juist de

paarden die veel belast worden baat hebben bij meer bewegingsruimte en meer natuurlijke manier van huisvesting, dat zij ook lekkerder in hun vel zullen zitten. Vaak wordt gezien voor recreatie, sobere paarden maar juist de sportpaarden die het meest belast worden hebben hier zoveel baat bij. Zeker die mensen zijn zo vastgeroest dat paarden binnen moeten staan terwijl dat eigenlijk helemaal niet goed is voor hun lichaam. Een mooie invalshoek om hierop in de spelen zou zijn vanuit dierenartsen om meer natuurlijke huisvesting te stimuleren maar ook in die groep zie je nog veel traditionele gedachten en ideeën.

7. Hoe zou u een ideaal natuur inclusieve pensionstal beschrijven?

Dan kom je toch snel op het paddock paradise principe. Voor zowel het paard, als de omgeving is dat de meest efficiënte manier. Sowieso vind ik het belangrijk om paarden te huisvesten in groepen. Het zijn van nature kuddedieren. En dan heb je wel kans dat je paard een keer een hap, duw of trap krijgt, maar het paard is wel 100x gelukkiger dan met bubbeltjesplastic om in een paddock van 10x10 in z'n eentje. Omdat we in Nederland niet veel land hebben maar wel veel paarden moeten we creatief zijn met onze weides. Door middel van een tracksysteem waar de weides zoveel mogelijk worden ontzien van belasting kan je een gezonde weide creëren. Door hierop veel verschillende grassen en kruiden op te laten groeien sluit dit ook beter aan bij het natuurlijke dieet van het paard. Daarnaast door het aanplanten van verschillende planten en hagen of het aanleggen van houtwallen creëer je een natuurlijker landschap voor de omgeving. Daarnaast ook dat paarden meer stimulatie krijgen om natuurlijk gedrag te vertonen. Door verschillende voerpunten te creëren en een natuurlijke watervoorziening krijgen ze meer keuzevrijheid. In het wild zijn ze ruim 60% van de tijd op zoek naar voedsel en water, en door dit meer te creëren in huisvesting, krijgen ze ook meer beweging.

8. Hoe kunnen pensionstallen hun verdienmodel verbeteren waardoor de overstap interessanter wordt?

Er is sowieso heel veel vraag naar. Het is ook gewoon onvermijdelijk omdat er steeds meer aandacht voor komt, niet alleen vanuit de paardensector zelf maar ook vanuit buitenaf. Er komen steeds meer kritische vragen. Ik hoop dat er een punt komt waarin desnoods vanuit hogerhand gewoon wetgeving gaat komen over het welzijn van paarden zoals dat ze niet meer alleen mogen staan, en het voeren van passend ruwvoer. Een stukje natuur inclusief komt daar dan ook bij kijken. Paardensportfederatie's en organisaties lukt het gewoon zelf niet om hier verandering in te brengen.

Er komt ook steeds meer bewustwording vanuit paardeneigenaren. En stallen zullen over moeten stappen. Het verdienmodel zal zich daarop aanpassen. Mensen zijn bereid om zeker meer te betalen voor natuur inclusieve plekjes waar het paard gewoon echt paard mag zijn. Er zijn ook zeker subsidies vanuit bijvoorbeeld de provincies of natuurorganisaties die kunnen helpen met het toepassen van natuur maatregelen. Het is alleen lastig om hier een duidelijk overzicht van te krijgen. Hier zit zeker nog een gat in de markt.

9. Wat is het voordeel als een stallen met partijen zoals landschap organisaties gaan samenwerken voor advies?

Dan heb je een soort partner in het overstappen. Ik denk dat bij veel gemeentes en provincies paarden een beetje een soort doorn in het oog zijn geworden omdat het landschap zo erg veranderd in verhouding met bijvoorbeeld een melkveehouder. Ik denk dat hier nog veel kansen liggen om juist het positieve te laten zien. En als je dan een partner hebt vanuit de ecologische kant, dan heb je ook de juiste input om de natuur terug te brengen door middel van het terugbrengen van landschappelijke elementen en het terugbrengen van beplanting en het creëren van het kruidenrijk grasland.

10. Wat verwacht u van de vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de consument?

Ik weet uit mijn hoofd geen getallen maar de stallen die ik spreek die hier al mee bezig zijn hebben vaak wachtlijsten met minstens 20 wachtende dus er is echt heel veel vraag. Ik krijg ook vaak mailtjes van mensen die dan opzoek zijn naar zo'n plekje en of ik ze dan in contact kan brengen met oud klanten van mij die zo'n plekje hebben.

4. Interview met Experts – Deelnemer B

1. Wat houdt uw werk in als adviseur op het gebied van natuurlijke huisvesting voor paarden?

Ik ontwerp verblijven waarbij paarden het hele jaar rond buiten kunnen staan in kudde verband dus zonder modder in de winter en met natuurlijke schuilmogelijkheden in de zomer. Door op deze manier de verblijven te ontwerpen werk je al natuur inclusief. Door het beplanten en weide- en waterbeheer creëer je dus plekjes waar een paard, een paard kan zijn maar waar de natuur ook baat bij heeft. Ik maak dus hele ontwerpen zelf maar soms zit ik ook wel eens met de klanten om de tafel om alleen te kijken naar eventuele verbeteringen in hun ontwerp of te kijken naar een stukje wetgeving en vergunningen. Ik kom eigenlijk nog heel weinig bij grote pensionstallen. Hier wil ik wel heel graag binnenkomen dus ik neem sinds dit jaar ook een aantal pro bono aan om toch hier meer aandacht aan te besteden.

2. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?

Hierin denk ik dan sowieso dat de paarden in kudde verband leven en vrije keuze hebben in rusten, bewegen, drinken, eten, etc. En dan niet op 1 grote kale vlakte, maar dat er ook beplanting in onderdeel uitmaakt van een huisvesting. Dus dat je het landschap meeneemt in wat er omheen ligt. Dat het gewoon opgaat in het landschap, en dat je daar niet echte exoten gaat neerzetten. Dat je werkt met inheemse streekeigen, beplanting en ook natuur inclusief. Dat is ook watermanagement, dus dat betekent ook dat je met poelen gaat werken of wadi's of dat je regenwater gaat opvangen van daken. Daarnaast ook een stukje mest dus kijken of je het kan composteren. En een stukje weidebeheer en management.

3. Welke ontwikkelingen ziet u op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen in Nederland?

Ik heb het idee dat de maneges zich ontwikkelen. Ik zie dat die steeds meer overgaan naar groepshuisvesting omdat ze zien dat de paarden dan rustiger zijn in de lessen en dat ze zien dat het minder tijd en geld kost om de stallen op te strooien. Dus ik zie dat maneges wel om willen, maar die gaan dan eerder naar een hit actief constructie. Die slopen de stalranden eruit, die leggen matrassen neer, die maken een paddock en die zetten er hoorruiven in. Dus die gaan nog niet zozeer naar groen. Maar die gaan echt voor de kostenbesparing en de rustige paarden in de les. Want de kindjes moeten wel blijven zitten. Ik zie bij pensionstallen heel veel dat het mensen zijn die al jaren in het vak zitten en die zeggen, we doen het al jaren zo en het werkt gewoon. Waarom zouden we het anders doen? Dus dat zie ik niet echt een ontwikkeling inkomen. De pensionstallen willen niet echt en de noodzaak is er ook nog niet voor ze. Ze zien toch alleen maar blessures en een hoop ellende als de paarden buiten staan en ze moeten van hun veel op het gras. Het zitten dan heel veel mitsen en maren aan voor de pensionhouder dus ik zie daar nog niet echt een beweging.

4. Welke bedreigingen liggen er op het gebied van natuur inclusieve pensionstallen?

Bedreigingen zitten, denk ik, in dat er geen spaarpotje is. Eigenlijk zie je dat pensionstallen eigenlijk hun prijs al omhoog zouden moeten gooien om überhaupt rendabel te zijn, laat staan dat ze geld opzijzetten voor investeringen voor verbeteringen. De wetgeving is

gewoon super lastig, bijna niks wordt vergund. Bestemmingsplannen zijn vaak weerhoudend en moeilijk te veranderen. Eigenlijk is er onder pensionstalhouders ook gewoon al heel veel armoede is. Dus daar is gewoon ook geen financiële ruimte, en geen noodzaak. Het zijn vaak ook geen mensen die lid zijn van bijvoorbeeld literatuur of studie groepjes die bezig zijn met dit soort innovaties waardoor ze er ook helemaal niet bewust mee in aanraking komen.

5. Hoe zou u een ideaal natuur inclusieve pensionstal beschrijven?

Dat je eigenlijk niet ziet dat er paarden leven als je erlangs rijdt. Dus dat het eruit ziet als een natuurgebied eigenlijk waar paarden leven. Dat het gewoon echt opgaat in het landschap en dat er gewoon heel veel diversiteit is. Dat de paarden gewoon daar rustig wonen en lekker rondstruinen. Veel beplanting, gezonde weides. En niet alleen voor de paarden, maar ook voor het wild.

6. Welke voordelen ervaren pensionstalhouders van een natuur inclusieve pensionstal? (Denk hierbij gezondheid van paarden, natuurherstel, immateriële voordelen, etc.)

Voordelen op het gebied van gezondheid zijn enorm. Naast dat je paard meer vrije beweging krijgt en een divers aanbod aan ruwvoer hebben ze ook veel minder kans op ziektes omdat ze buiten staan. Ook mentaal worden ze meer uitgedaagd. Uitgedaagd door de omgeving waar ze zich bevinden. Ze moeten eerst een keer een sprintje trekken omdat een paard lelijk naar ze kijkt. Of ze moeten een keer verplaatsen omdat iemand anders daar wil staan. Of ze vinden het daar te warm dus moeten ze opzoek naar een schuilplek. Als er iets spannends is, dan kunnen ze het van zich af rennen, dus het stapelt niet op. Dus dat dat stress level komt steeds weer tot nul en dat heeft effect op het immuunsysteem en uiteindelijk ook op de hele gezondheid van het paard en. Het paard is gewoon gebouwd om te bewegen op het moment dat je de beweging eruit haalt, wat je eigenlijk doet door ze op stal te zetten, gaat er al iets verkeerd in het lichaam. En op lange termijnen geeft dat problemen.

Op het gebied van de natuur versterk je elkaar. Om het verblijf goed te houden, moet je beplanten voor afwatering en voor schaduw. Het zorgt ook weer voor aanvulling op het rantsoen, want je kan de planten ook als ruwvoer aanbieden. Ze kunnen van de planten eten als dat op dat moment voor hen nodig is. Ze hebben hun eigen natuurapotheek tot hun beschikking, zoals dat in het wild vroeger ook het geval was. En op die beplanting komt ook weer insecten en beesten af, dus hun help je er ook weer mee. Hoe dichter je naar de natuur gaat staan, hoe makkelijker het voor jou wordt en hoe meer ruimte je terug kan geven aan de natuur.

7. Hoe kunnen pensionstallen hun verdienmodel verbeteren waardoor de overstap interessanter wordt?

Je bespaart enorm op tijd, stal bedekking en mestafvoer dus daar zit winst doordat je minder strooisel nodig hebt en daardoor ook minder hoeft af te voeren. Daarnaast zal je ook een hogere inleg vragen aan je klanten. Klanten willen hun paard gewoon eigenlijk zo stallen en dan maakt de prijs niet uit. Ze willen er zelfs heel ver voor auto rijden. Ze willen daar zelfs ook wel twee uur voor in de auto zitten. Aan de klant ligt het niet. De klanten willen wel en

die willen daar ook wel dan andere dingen voor laten zoals een rijbak als hun paard maar goed heeft.

8. Wat verwacht u van de vraag naar natuur inclusieve pensionstallen vanuit de consument?

Ik denk niet zozeer dat de vraag van de klant per se in dat natuur inclusief. Het zit hem meer in dat ze willen dat hun paard het hele jaar buiten is in een kudde en natuur inclusief is eigenlijk gewoon een manier van dat faciliteren. Ik vind dat de mooiste manier omdat het dan weer klopt. Maar ik denk dat de klant gewoon wil dat hij naar buiten kan.

5. Interview met Pensionstallen – Deelnemer C

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?

Ik heb een pensionstal. De filosofie van mijn bedrijf is gestoeld op natuurlijk paarden houden. Ik heb zelf op meerdere paarden bedrijven gewerkt en verschillende ervaringen daaruit meegenomen. Ik ben nu 15 jaar werkzaam in het vak van hulpverlener en ik zet daarbij paarden in. Ik ben daarmee begonnen op de Veluwe en nu in Groningen. Eigenlijk heeft mijn werk mij zo geïnspireerd dat ik in mijn bedrijf probeer om mens, paard en natuur een mooie plek te geven en samen te laten komen. Ik heb op dit moment plek voor 10 paarden met eventuele toekomstige uitbreiding tot 15 paarden. Ik ben net begonnen in januari. Bij mij staan vooral recreatieve ruiters.

2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
- b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
- c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
- d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
- e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.

3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve landbouw en natuur inclusieve pensionstallen?

Ik neem aan dat met dat woord bedoeld wordt om de natuur weer te integreren in het landschap en ook in de paardenhouderij. Wij hebben met de provincie Groningen landschap gekeken hoe we weer meer biodiversiteit terug kunnen voeren in het landschap in Groningen waar wij zitten. Noordoost Groningen is een regio waar heel veel agrarisch ondernomen wordt. Het landschap is vrij eenzijdig en wordt intensief gebruikt. Wat wij met Groninger landschap hebben gedaan is kijken hoe het landschap weer wat meer afwisselend ingericht kan worden. We hebben een hectare, dus helemaal niet zo'n heel groot stuk. Wij zitten naast het ouderlijke bedrijf van mijn man. Samen met elkaar hebben we twee hectare die we, met subsidie van het Groninger landschap, hebben laten omzomen met bomen en struiken. Samen met het Groninger landschap hebben we gekeken naar wat zijn dan paard vriendelijke bomen en struiken dus helemaal om ons bedrijf heen hebben we een hele brede

strook met paard vriendelijke bomen en wat zorgt voor afwisseling in het landschap. Voor het oog, maar ook biodiversiteit voor de natuur en voor mijn paarden tuin.

Die bomen en struiken die we hebben geplant gaan diep de grond in. Die trekken weer bepaalde grondstoffen omhoog die ik graag in mijn landschap wil hebben. Ik heb in mijn grasland weer allemaal andere soorten gras doorgezaaid en meer kruiden voor de paarden. En daar helpen die bomen struiken ook weer bij om daarvoor de juiste voeding in de grond te krijgen. Het is eigenlijk bodem regeneratie. Het werkt vanuit verschillende kanten. De diversiteit zorgt weer voor insecten en dat trekt weer ander wild aan. Je merkt gewoon dat er hierdoor meer leven is op ons perceel. Qua dieren, maar ook in de bodem. Dat is natuur inclusief voor de omgeving, de natuur en voor de paarden. Daarnaast gebruiken we onze eigen mest terug op het land en het wordt gebruikt in de lokale omgeving voor op hun moestuinen. We zijn sinds kort ook aan het experimenteren met het maken van mestbriketten voor in kachels. We hebben ook verschillende takkenwallen gemaakt. We gebruiken schapen voor de wormencirculatie en zij eten ook weer de planten die de paarden laten staan. We hebben kippen die weer ongedierte en insecten in stand houden. De eieren en wol van de schapen verkopen we ook weer in de lokale omgeving.

4. Zie je het als een meerwaarde om met een externe partij, zoals Groningen Landschap, samen te werken?

Dat was zeker een meerwaarde, want het was natuurlijk supermooi om een subsidie te ontvangen. Maar het is dan ook heel mooi dat je dus probeert te innoveren. Wij zijn wel echt pioniers in deze omgeving hierin. Wij zitten hier echt tussen de boeren en die vonden het allemaal ook heel gek wat er gebeurde. Dan is het gewoon ook heel erg tof dat je kan zeggen, "We hebben met vrolijke landschap. Dit is een nieuwe manier van paarden houden". Vaak wordt deze manier van paarden gezien als vaag of zweverig. Maar we zijn geen zweverig clubje dat maar dingen bedenken. Het is fijn om een partner te hebben daarin. Zij geven ons advies en samen kunnen we deze manier van paardenhouden ook promoten in de regio.

5. Wat motiveert u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Wat mij inspireert en in geloof is dat ieder mens verlangt naar balans tussen dier en natuur. Ik ben geïnspireerd door de tuin van Eden waarin die balans er nog was. Het zijn in de natuur, het genieten van hoe het hoort te zijn. Ik geloof in God, ik geloof dat het hier op aarde nooit perfect gaat zijn. Maar door het creëren fijne balans en een bepaalde rust probeer ik hier wel naar te streven. In die zin wil ik heel graag dat de paarden zo gezond mogelijk kunnen bewegen en tot zich kunnen nemen wat ze nodig hebben.

6. In hoeverre gaat je verdienmodel erop vooruit door een natuur inclusieve pensionstal te zijn?

Ik denk niet dat ik aan de top zit van het prijsklasse segment hier in de regio maar ik probeer er wel iets aan over te houden. Het is een arbeidsintensieve manier van paarden houden. Het is vrij duur in het aanschaffen bij het opstarten. Ik vraag €250 per paard per maand. Dat is dan volpension, dus inclusief 24/7 hooi en vitamine balancer, kruiden apotheek en

uitmesten. Met deze prijs en de faciliteiten die we hebben zitten we in deze regio redelijk aan de hoge kant.

7. Wat weerhoudt u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Nou eigenlijk vrij weinig. Ik ben in januari dus begonnen met de eerste klant, maar ben eigenlijk al twee jaar bezig met bouwen. Dus vooral veel kennis op doen over hoe kan ik de natuur integreren in mijn bedrijf? Het moet ook gewoon netjes en er goed uit zien voor mijn klanten dus hoe kan ik het gewoon zo inrichten dat dat je daar rondloopt en dat je ervan kan genieten dat je de vogels terugbrengt? Daar ben ik constant mee bezig en zijn er nog dingen waar je tegenaan loopt wat het wel lastiger maakt. Als je bezig gaat met bodem regeneratie, dus de bodem weer opnieuw voeden van uit de natuur. Dat is een proces wat met horten en stoten gaat. En balans vind je niet zomaar terug. Wij kregen ook veel onkruid in het begin. Ik wil graag zonder bestrijdingsmiddelen werken dus dat kost ook wel tijd om te steken. Maar ook berkenbomen die we aangeplant hadden en die niet wilden. Het is soms ook wel eenzaam ondernemen en de druk van buitenaf is soms ook wel groot. Mensen zijn minder enthousiast over iets nieuws en in plaats van dat ze denken "Oh wat leuk" en daarover meer willen weten zijn ze heel terughoudend of vinden ze het raar.

8. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om een natuur inclusieve pensionstal te worden?

Verschillende dingen. Wat mij heeft doen ondernemen, is de ervaring. Ik ben vanaf op mijn zevende begonnen met paardrijden. Daarna ben ik hobbymatig bezig geweest met paarden tot mijn 23e en professioneel met paarden bezig vanaf mijn 23e. En dan kom je gewoon op heel veel bedrijven. Mijn interesse ligt bij de natuur, dus ik ben ook vrij snel die richting opgegaan in de paardenwereld. Ik heb in Duitsland een tijd gewerkt op een natuurlijke paardenhouderij om mezelf daarop toe te leggen. Ik ben al vrij snel in mijn professionele leven die kant op gegaan. Ik ben wel iemand die eerst echt dingen gaat ervaren. Voordat ik dus mijn eigen bedrijf ben begonnen, heb ik op verschillende plekken gewerkt. Ik ben ook bewust naar Duitsland gegaan om mezelf toe te verdiepen in het natuurlijke paarden houden. Ik heb ook opleidingen en cursussen gedaan.

9. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

Ik ben toen in januari al begonnen met een twee paarden die echt hoge nood hadden. Ik heb geloof ik 4 weken op Marktplaats gestaan en toen heb ik de advertentie er maar weer af gehaald omdat ik gewoon zoveel berichtjes kreeg. Vaak mensen van buiten de regio. Mijn eerste klanten kwamen helemaal uit Dokkum. Mensen die willen er wel voor rijden.

6. Interview met Pensionstallen – Deelnemer D

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?

Ik zet me heel erg in voor diversiteit in mijn bedrijf en dat doe ik op verschillende manieren. Diversiteit in mijn werkzaamheden dus mijn inkomstenbron komt van een aantal verschillende activiteiten. Niet alleen maar van pensionstalling. Ik geef lezingen, geef les en heb pension paarden. Ik gaf voor COVID veel cursussen in het buitenland. Ik heb een aantal vakantiehuisjes die we verhuren. We zijn nu net begonnen met een permacultuur tuin en voedselbos waarin ook gekampeerd kan worden. Dus we bieden nu ook natuur kampeerplaatsen aan en dat zowel voor mensen die met als zonder paard op vakantie komen. We zitten op de Veluwe. Op dit moment heb ik er 6 in pension maar we hebben er altijd tussen de 12 en de 15 gehad, maar dat ben ik gaan afbouwen. Juist ook omdat we dat stukje voedsel bos en natuur kamperen daarbij willen gaan aanbieden. Dat is voor mij veel minder werk voor hetzelfde inkomen. Mijn pensionklanten zijn allemaal recreatieve ruiters en met name ook mensen die die les hebben bij mij.

2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
- b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
- c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
- d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
- e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.

3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve landbouw en natuur inclusieve pensionstallen?

We hebben een Paddock Paradise. We hebben heel wat meters traditioneel weiland opgeofferd voor de natuur door middel van groenstroken en wilde hagen in de hoekjes. Wij hebben een poel gegraven waar de paarden niet in komen, zodat ook daar echt de plantjes en beestjes kunnen zijn. We doen aan exclusief weidebeheer. De paarden gaan pas later in het seizoen de wei op zodat het gras en de kruiden hier eerst zaad kunnen schieten en de vogeltjes en hazen hun nesten kunnen maken. Daarnaast doen we ook aan zonne-energie. Dus zonnepanelen op het dak van de stal, waarbij wij 100% van onze eigen energievoorziening eigenlijk regelen. Wij werken heel veel samen met landschapsbeheer

Gelderland en gemeente Ede. We hebben veel contact over het aanplanten van specifieke regionale traditionele heggen en dat soort dingen maar ook voor subsidies. Ook hebben we kasten voor bijvoorbeeld steenuilen.

4. Wat motiveert u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Ik ben van oorsprong ecooloog. Ik zie dingen binnen een ecosysteem die in het eerste instantie als vervelend of lastig worden gezien, zoals bijvoorbeeld een bepaald onkruid in je wei, die eigenlijk indicaties zijn van een bepaalde kwaliteit of bepaalde disbalans. Ik probeer dan te kijken hoe ik dat kan oplossen.

Ik merk voor de paarden dat ze veel meer bewegen. Ze hebben in die zin veel meer variatie in hun dag. Ze kunnen heggen snoeien. Ze kunnen kantjes grazen. Ze kunnen kruiden kiezen. Ze kunnen beschutting onder de bomen en de hagen zoeken. Conditietraining hoef je bij ons niet te doen in de bak. Ik track de paarden regelmatig met een GPS tracker en ze lopen dan tussen de 12 en de 16 km per dag. Daarnaast zie ik ook veel minder de traditionele veterinaire problemen zoals maagzweren, koliek en dat soort dingen.

Als ik hier op mijn terrein kijk, dan zie ik een goede populatie steenuilen. We hebben torenvalken en we zien allerlei vlinders en insecten terugkomen die hier 12 jaar geleden echt niet waren. Als ik het vergelijk met de biodiversiteit hier in de nabije omgeving dan hebben wij echt een pareltje van natuur en diversiteit. Elke natuurliefhebber die hier komt wordt hier een beetje wild en zo dus gelukkig ook landschapsbeheer Gelderland en gemeente Ede. Ik ben dit ooit begonnen voor mijn paarden. Ik wou gewoon een plek waar ik naar buiten kan kijken en blijde paarden in de wei zien staan.

5. Wat weerhoudt u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Het kostenplaatje. Want wil je het echt goed doen dan moet je gewoon wel behoorlijk blijven investeren op iets waar je dus eigenlijk weinig rendement uithaalt. Het voelt een beetje liefdewerk en dat doe ik ook graag. Ik heb gewoon geluk dat ik zakelijk op andere dingen geld verdient en dat geld met alle plezier in mijn paarden steek en voor die paar klanten die er dan staan. En ook de wetgeving. Vergunningen en bestemmingsplannen maken het lastig om aanpassingen te maken.

6. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om een natuur inclusieve pensionstal te worden?

Ik heb ik gewoon een soort van langetermijnvisie dat ik zelfvoorzienend hier wil zitten en dat ik het voor mijn paarden zo gevarieerd mogelijk wil doen. Ik wil zoveel mogelijk naar gesloten systeem, dus de mest weer composteren. Ik heb gelukkig een heel groot netwerk, dus ik heb heel veel mensen met kennis en kunde in mijn omgeving. Zij komen dan een keer langs en zo nodig ik gewoon mensen uit om hier te komen kijken en mij te vertellen wat het nog kan doen. Ik heb hier ook heel veel mensen die langs komen voor workshops, lezingen of voor de camping en veel inspiratie krijg ik ook vanuit hen.

7. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

Volgens mij is er heel veel vraag naar, want ik krijg echt bijna wekelijks aanvragen van mensen. Je merkt ook dat mensen ook meer deze kant op gaan kijken vanuit het westen van het land. Ze vinden het op een gegeven moment helemaal niet erg om uren in de auto te moeten zitten om naar hun paarden te kunnen als die maar buiten staan. Voor pensionprijs vraag ik €450 in de maand. Dat zit boven het gemiddelde. Het gemiddelde in de buurt is €250 en €350.

7. Interview met Pensionstallen – Deelnemer E

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?

We hebben een bewegingspark voor paarden en hebben plek voor een maximum van 30 paarden. De meeste paarden hier mankeren waardoor ze op een traditionele stal dan niet zo goed uitkomen omdat daar gewoon te kort is aan bewegingsmogelijkheid. We hebben ongeveer 1 km aan pad, 4 voerplekken, en grote poel met waterval waar ze even kunnen drinken. Daarnaast hebben we ook beplanting in de vorm van bomen en struiken. Wij hebben bewust geen weidegang voor onze paarden.

2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
- b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
- c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
- d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
- e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.

3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve landbouw en natuur inclusieve pensionstallen?

Ik denk dat je gebruik moet maken van begroeiing en niet in de vorm van gras, want gras is misschien wel de meest ongezonde vorm van begroeiing. Ik zou dus zelf eetbare struiken en bomen voor beschutting planten waar je dan weer takken van kan snoeien en kan voeren. Ik vind water ook heel belangrijk. Als ik nu zie hoe snel wij van alles aantrekken zoals insecten en vogelsoorten, denk ik dat ze dus ook veel meer gebruik moeten maken van gezonde water plekken.

4. Wat motiveert u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Ik ben een osteopaat voor paarden gewoon heel veel problemen die terug te relateren zijn aan een tekort aan beweging. Ik denk dat we naar een preventief manier van gezonde paarden houden moeten door ze onder andere meer beweging te geven. Daarin denk ik dat een kans geven aan de natuur om weer terug te integreren in het bedrijf een mooie

aanvulling is die elkaar versterkt en samenwerkt. Zonder natuur elementen kan je de paarden ook geen natuurlijke huisvesting bieden.

5. Wat weerhoudt u om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

De juridische aspecten zijn zeer vermoeiend. Als je ziet wat voor wetgeving er is voor de koeien, varkens en kippen, etc. dan zouden ze de wetgeving voor paarden is goed onder de loep moeten nemen. Op de huidige manier is het heel lastig om met vergunning en wetgeving een natuurlijke huisvesting te maken voor je paard.

6. Wat is de meerwaarde hiervan voor de voor de natuur?

Ten eerste die waterberging. De laatste 5 jaar kampen we steeds met water te kort en wij hebben echt heel veel waterberging. Je ziet gelijk dat dat natuur aantrekt. Ik had allemaal verschillende soorten eenden erbij en de vissen die groeien als kool. We hebben ook allemaal waterplanten die heel snel groeien. Dat water is echt meerwaarde voor de natuur. En natuurlijk de bomen. Die zorgen voor schaduw voor de paarden. Ik heb bewust gekozen voor geen gras want met zoveel paarden is het haast onmogelijk om extensief te beweiden, tenzij ik het perceel van de buurman er nog bij koop. Uiteindelijk had ik voorheen maar 8-10 weken in een jaar waar de paarden op het land konden en voor de rest had het alleen maar rust of groeitijd. Op deze manier krijgen mijn paarden veel meer beweging en zijn er stukjes speciaal aangewezen voor de natuur door daar bloemenstroken of beplanting neer te zetten. De paarden hebben het voor de voedingsstoffen echt niet nodig om op de weide te gaan. We hebben nu een paar schappen die de stukjes met kruiden/bloemen/gras eens in de zoveel weken beweiden.

7. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om een natuur inclusieve pensionstal te worden?

We hebben heel veel avonden in de tuin gezeten om te brainstormen over dingen. Ik ben natuurlijk zelf therapeut. Vanuit mijn studie en professie heb ik veel gebruik gemaakt. Wat kom ik tegen in mijn dagelijks werk en hoe zou ik die problemen preventief kunnen vermijden? Ik heb wel tot in detail rekening gehouden met van alles en van alles onderzocht. Hoe hou ik waterkwaliteit goed? Maar ook het pad bijvoorbeeld. Je moet eigenlijk denk ik gewoon dat hele pakket aanpakken. Ik heb wel overleg gehad met dierenarts en hoefsmiden zijn erbij betrokken geweest. Ik heb dit aan laten leggen door iemand die vaker natuurgebieden aanlegt. Ik heb ook een vijver specialist langs laten komen die gezegd heeft van deze planten moeten erin, die vissen moeten erbij, zoveel watervallen heb je nodig. Ik denk dat dat ook het grootste probleem is dat als je dit half doet, dan slaag je ook niet.

Daarnaast het schrijven van een goed bedrijfsplan. De bank gaat niets financieren als zij niet geloven dat het rendabel is. Je moet wel een eigen startkapitaal hebben maar als je kan laten zien aan de bank dat het rendabel is, dan staan zij heel erg open om daarin te investeren.

8. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

Ik denk dat ik nog een keer zo'n park vol zou kunnen krijgen met mensen op mijn wachtlijst. Er komen veel mensen uit deze regio maar ik heb ook mensen die meer dan een uur rijden. Mijn stalprijs is €360 per maand. Dat is volpension dus alles wordt voor ze gedaan. Voor alles wat ik bied heb ik het idee dat ik niet heel veel hoger dan de gemiddelde stal zit qua prijs. De stal betaald zichzelf maar ik haal niet mijn inkomsten uit de pensionstalling. Die haal ik uit mijn werk als osteopaat. Maar ik heb er zelf ook geen werk aan. Ik heb mensen in dienst de stalwerkzaamheden voor mijn doen.

9. Ben je qua kosten omhooggegaan na het veranderen van traditionele stal naar natuur inclusieve bewegingstal?

Je bespaart natuurlijk wel heel veel. Ik heb denk ik de helft aan mest afvoer dan voorheen omdat ik geen stro of vlas meer gebruik. Doordat ik geen stro of vlas meer gebruik bespaar ik daar ook op. Ik ben €30 omhooggegaan in stalprijs. Maar doordat ik veel kosten bespaar hou ik uiteindelijk meer over. De investeringen komen daar natuurlijk weer bovenop.

8. Interview met Pensionstallen – Deelnemer F

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?

Het is een relatief kleine pensionstal met 20 stallen tegen de bosrand. We hebben alleen een buitenbak. De paarden staan 's nachts in de stallen en overdag in de paddock of in de weilandjes. Ze staan in een kudde. De klanten zijn een mix van disciplines. De een is recreatief, de ander rijdt dressuur, etc.

2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
- b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
- c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
- d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
- e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.

3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?

Ik denk dan gelijk aan zo'n paddock paradise. Dat is een concept dat ik helemaal niet kan staan. Maar verder ken ik het nog niet.

4. (Laat de geïnterviewde verschillende voorbeelden uit de praktijk zien). In hoeverre was u al bekend met verschillende maatregelen die een pensionstal kan nemen op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Kruidenrijk grasland en kruiden/bloemenstroken

In een kruidenrijk grasland krijgen de paarden snel zandkoliek en er komen allemaal kruiden en bloemen te groeien die ik absoluut niet bij mijn paarden wil zien zoals Jacobs kruiskruid en boterbloem. Ik heb een tijdje natuurhooi geprobeerd te voeren aan m'n paarden maar dat aten ze niet. Dat was echt troep. We hebben wel wat bloemenranden aangelegd waar de paarden niet bij kunnen.

Hagen en Bomen

Wij zitten aan een bosrand dus bomen en hagen hoeven we niet te planten. Die hebben we hier heel veel. We hebben op het erf een boom staan van 150 jaar oud. Voor schaduw hebben we ze niet nodig. Als het te heet is op een dag, dan brengen we de paarden gewoon naar binnen. Ik hou heel erg van bomen maar als een boom een probleem wordt, of in de weg staat, dan halen we ze hier weg.

Composteren van eigen mest

Paardenmest is te zuur en bevat te veel wormeneieren. Als het land te zuur wordt, dan eten de paarden het gras niet meer.

5. Wat zou u motiveren om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Ik ben erg natuurgericht. Dat zou een reden vanuit mezelf zijn om dingen zoals dit te gaan doen. Maar zakelijk gezien zou een subsidie of extra inkomen mij motiveren om hier mee aan de gang te gaan.

6. Wat zou u weerhouden om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Mijn paarden gaan er op achteruit. Dat zag je al met dat natuurhooi en als er allemaal onkruid in mijn wei komt, dan is het ook niet veilig voor ze. En ik ben maar een klein stalletje. Een klein hoekje inzaaien met bloemen is te doen maar het aanplanten van hagen en bomen en andere grote investeringen zijn voor mij gewoon niet te doen. Ik vind dat als stallen hiermee aan de slag gaan dat daar een financiële tegemoetkoming tegen over mag staan. Daarnaast zou dit ook veel makkelijker zijn als je paarden 24/7 buiten kunnen lopen. Dat is bij ons gewoon echt niet mogelijk met die wolven. Anders hadden ze hier zomers ook 24/7 buiten gestaan.

7. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om natuur inclusieve maatregelen toe te passen op uw bedrijf?

Goede voorlichting is voor mij erg belangrijk. Als ze het wettelijk willen maken, wil ik eerst de wet hebben en dan wil ik hem zeker zoveel jaar vast hebben. Niet dat ze een wet maken en ik aanpassingen daarvoor ga maken en dat ze het dan weer terug draaien.

8. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

Ik denk niet dat er vraag voor is. Daarnaast is het ook niet rendabel dus veel stallen kunnen het niet betalen. Na de corona wordt alles weer steeds duurder voor paardeneigenaren. Ik denk dat hierdoor stallen de aankomende jaren zo klem gaan zitten dat ze niet kunnen investeren. En dat paardeneigenaren veel paarden gaan verkopen omdat ze het niet meer kunnen betalen.

9. Interview met Pensionstallen – Deelnemer G

1. Kan u uw bedrijf kort beschrijven?

Ja kort je bedrijf beschrijven. Ja, We hebben eigenlijk een pensionstal helemaal neergezet met verschillende tracks waarbij de paarden die hier staan ook op verschillende plekken kunnen eten, maar ook bijvoorbeeld gebruik kunnen maken van de vijvers om uit te drinken en eventueel om daarin te badderen. Om de tracks heen hebben we allemaal planten geplaatst. We hebben 40 paarden staan, voor al recreatieve paarden. We hebben hier van alles door elkaar lopen. Groot, klein, koudbloed, warmbloed.

2. Hoe kijkt u naar innovatie binnen de sector en het toepassen van nieuwe ideeën op uw bedrijf?

(Het antwoord op vraag 2 kan worden ingedeeld in 1 van de volgende niveaus)

- a. Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren. Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.
- b. Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten. Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.
- c. Als een ontwikkeling binnen de sector succesvol is uitgevoerd door meerdere bedrijven en zij blijken succes ermee te hebben dan durf ik het best aan om het idee ook toe te passen binnen mijn bedrijf.
- d. Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.
- e. Het kan mij weinig schelen wanneer er nieuwe ideeën en ontwikkelingen zijn binnen de sector. Ik hou van een traditionele bedrijfsvoering en zal hier niet snel vanaf stappen, tenzij ik word geforceerd.

3. Wat verstaat u onder natuur inclusieve pensionstallen?

Ik denk wat wij er voornamelijk verstaan, is dat de paarden in een natuurlijke omgeving wonen. Het is natuurlijk nooit helemaal natuurlijk maar in principe is het zo dat onze paarden met elkaar lopen in een kudde. We hebben verschillende voerplekken, dus ze worden gestimuleerd om de hele dag door te lopen. Ze kunnen ook in de vijvers drinken en zwemmen. Wij doen heel veel met kruiden, bomen en eetbare planten. We hebben ook mengsels ingezaaid voor de bijen en de vlinders. Alles wat hier staat is allemaal eetbaar voor de paarden. We hebben een composthoop achter liggen. We hebben helaas iets te weinig grond om echt wat meer compost te maken.

4. Wat zou u motiveren om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Ik denk dat je dat het gewoon belangrijk is dat we onze natuur ook blijven doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen. De natuur is ook voor je gemoedsrust heel belangrijk. Ik

vind het ook belangrijk dat als mensen hier komen dat het echt heel rustig is voor iedereen. Als we kijken naar Nederland met nu zulke droge periodes en daarna veel nattere periodes, dan denk ik dat je heel veel aan de natuur hebt, zoals bij ons. Wij hebben de natuurlijke afloop van de vijvers die we ook kunnen reguleren door een buis richting de sloot. We kunnen water opvangen. Maar ik denk doordat we zo ontzettend veel groen hebben dat dat gewoon een extra stukje meerwaarde is voor de natuur. Als je kijkt naar bomen en planten en kruiden die worden overal neergezet. Alle insecten hier die weer ook de voeding zijn voor vogels en allerlei andere dieren. Ik hoop door dit kleine ieniemienie stukje wat wij hier hebben toch wat meer weer terug te kunnen geven aan de natuur.

5. Wat zou u weerhouden om toepassingen te maken of juist niet op het gebied van natuur inclusieve landbouw?

Je moet altijd rekening houden met wat mag er. Maar bijvoorbeeld in ons bestemmingsplan, staat dat ze maar maximaal 10 bomen mogen planten op het terrein. Bomen zijn juist zo belangrijk voor de zuurstof en voor de schaduw, maar ook voor alle vogeltjes en de natuur. Door op die manier wordt dat een beetje tegengehouden.

6. Welke stappen zijn voor u belangrijk voordat u besluit om maatregelen te nemen om natuur inclusieve maatregelen toe te passen op uw bedrijf?

Heel veel onderzoek gedaan. In eerste instantie heb ik heel erg gekeken naar het paddock paradise concept en wat is er dan nodig voor planten en kruiden en dergelijke voor paarden. Wat is gezond? Wat moet je neerzetten? Wat doe je met schaduwen? Ook heb ik wel een beetje gekeken op Instagram. Mensen die wat meer verstand hebben van planten en kruiden. Maar ook bijvoorbeeld de aanschaf van een boek wat speciaal voor paarden dan aangeven wat gezond is en wat niet. Daaruit zijn we een ontwerp gaan maken. Daar zit wel echt heel veel werk. Daarna hebben we een financieringsplan gemaakt. Die is door de bank afgekeurd maar daarna hebben we via particulier iemand gevonden die het wilde financieren. Wij hebben niet met een natuurorganisatie zoals Staatsbosbeheer gewerkt maar het bedrijf dat het heeft aangelegd is wel gespecialiseerd in het aanleggen van natuurgebieden. Zij hebben wel heel veel contact met gemeentes, overheid en natuurorganisaties.

7. In hoeverre is er, naar uw mening, vraag naar natuur inclusieve pensionstallen door paardeneigenaren?

Ik sta gewoon vol en ik heb echt altijd een wachtlijst. Het is ook wel zo dat er ook wel mensen weggaan want het is niet voor iedereen. Qua prijs zitten wij hier redelijk gemiddeld. Gelukkig zijn er steeds meer mensen die deze manier van paardenhouden ook gaan zien als een voordeel. Ik denk dat heel veel klanten vanuit het Paddock Paradise idee hier komen en niet zozeer vanuit de natuur dat we hier hebben.

8. In hoeverre zie jij een financiële meerwaarde om paarden te houden op deze manier?

Uiteindelijk gaat het de pensionklanten om dat zij zien dat hun paarden er baat bij heeft en niet zozeer dat dat er ook nog een leuk boompje staat en een struikje een weilandje met kruiden. Als hier puur natuur had gestaan met een aantal paarden erin dan hadden zij denk ik niet meer betaald. Ik heb geprobeerd om subsidies te ontvangen maar dat is niet gelukt. Het is ook redelijk onoverzichtelijk om hier een goed beeld bij te krijgen.

10. Codeerschema Experts

Interview	Tekstfragment	Open coderen	Axiaal Coderen	Selectief Coderen
A	Natuur inclusief is niet per se natuurlijk voor het paard	Interpretatie	Belemmering	Extern
AB	Plek met ecologische evenwicht	Natuur	Meerwaarde	Intern
AB	Eigen mest composteren	Compost	Voorbeeld	Intern
AB	Weidegang beheer	Weidebeheer	Voorbeeld	Intern
A	Bodemconditie behouden	weidebeheer	Voorbeeld	Intern
AB	Meer beplanting	beplanting	Voorbeeld	Intern
A	Meer biodiversiteit terug in het landschap	biodiversiteit	Voorbeeld	Intern
A	Beplanting op grenzen zoals tussen weides en paddocks	beplanting	Voorbeeld	Intern
A	Groene weide afrastering	beplanting	Voorbeeld	Intern
A	Eetbare beplanting voor paarden	beplanting	Voorbeeld	Intern
A	Weinig in ontwikkeling bij pensionstallen	Weerstand	ontwikkeling	Intern
A	Veel ontwikkeling particulier/kleinschalig	Veranderingen	ontwikkeling	Intern
A	Enthusiasme vanuit paardeneigenaren	Enthusiasme	ontwikkeling	Extern
A	Weerstand vanuit pensionstalhouders	Weerstand	ontwikkeling	Intern
AB	Pensionstallen hebben geen geld beschikbaar voor investeringen	Financieel	Belemmering	Intern
AB	Er valt veel winst te behalen door kostenbesparing in 24/7	Financieel	Meerwaarde	Intern
A	Geen advies en input van experts bij het ontwerpen	uitvoering	bedreiging	Intern
AB	Stalhouders zijn bang voor te veel verandering,	Weerstand	belemmering	Intern
AB	Keuzevrijheid geven aan paarden	Gezondheid paard	Meerwaarde	Intern
A	Andere soort bedrijfsvoering	Weerstand	Belemmering	Intern
AB	Beleid en wetgeving	Wet en regelgeving	Belemmering	Extern
A	Vergunningen krijgen is erg lastig	Wet en regelgeving	Belemmering	Extern
A	Kostbaar en langdurig proces	Financieel	Belemmering	Extern
A	Informeren en inspireren van pensionstalhouders	Inspiratie	advies	Extern
A	Pensionstalhouders moeten het zelf willen maar zijn zich niet bewust van natu	Bewustwording	Belemmering	Intern
A	Meer druk voor verandering door toenemende publiciteit	Maatschappelijk	ontwikkeling	Extern
A	Inzien van het belang voor de paarden door pensionstalhouders	Bewustwording	advies	Intern
A	Motivatatie vanuit dierenartsen	Motivatatie	Belemmering	Extern
AB	Kuddehuisvesting	paard	Voorbeeld	Intern
A	Tracksysteem	paard	Voorbeeld	Intern
A	Ontlasten van weide en bodem	Weidebeheer	Voorbeeld	Intern
A	Verschillende soorten grassen, kruiden en bloemen	Weidebeheer	Voorbeeld	Intern
A	Natuurlijk gedrag van het paard terug laten komen	paard	Voorbeeld	Intern
AB	Aanleggen van poel	waterbeheer	Voorbeeld	Intern
A	Veel vraag voor natuurlijke pensionstallen vanuit paardeneigenaren	Vraag	ontwikkeling	Extern
A	Verdienmodel zal zichzelf aanpassen	Financieel	ontwikkeling	Intern
AB	Klanten zijn bereid om meer te betalen voor natuur inclusief	Financieel	Meerwaarde	Extern
AB	Subsidies zijn beschikbaar vanuit gemeentes/provincies	Financieel	Meerwaarde	Extern
A	Duidelijk overzicht nodig van subsidies voor pensionstallen	Toegankelijkheid	advies	Extern
A	Samenwerking met natuurorganisaties voor ecologisch advies	Maatschappelijk	Meerwaarde	Extern
AB	Terugbrengen van landschappelijke elementen	elementen	Voorbeeld	Intern
A	Wachtljsten voor natuur inclusieve pensionstallen	Vraag	ontwikkeling	Intern
B	Inheemse, streekeigen beplanting aanplanten	beplanting	Voorbeeld	Intern
B	Watermanagement	waterbeheer	Voorbeeld	Intern
B	Ontwikkeling begint langzaam te komen op maneges	Veranderingen	ontwikkeling	Intern
B	De noodzaak mist bij pensionstalhouders	Motivatatie	Belemmering	Intern
B	Het moet eruit zien als een natuurgebied	elementen	Voorbeeld	Intern
B	Mentale uitdaging voor de paarden	paard	Voorbeeld	Intern
B	Klanten komen van 1-2 uur vandaan om hun paard te stallen	Enthusiasme	ontwikkeling	Extern

11. Codeerschema Pensionstallen

Interview	Tekstfragment	Open coderen	Axiaal Coderen	Selectief Coderen
C	mens, paard en natuur een mooie plek te geven	balans	motivatie	intern
CD	recreatieve ruiters	doelgroep	klanten	extern
CD	Ik ben vaak opzoek naar nieuwe manieren om mijn bedrijf te veranderen en verbeteren.			
CD	Ik durf de eerste te zijn die dingen probeert zonder dat ik weet of iets gaat lukken.	Innovators	Adoptie	innovatie
CG	natuur weer te integreren in het landschap	natuur	motivatie	extern
CDE	Samenwerking natuur organisaties/specialisten. fijn om een partner te hebben	Samenwerking	Meerwaarde	extern
CDE	paard vriendelijke bomen en struiken	beplanting	voorbeeld	intern
CD	andere soorten gras doorgezaaid en meer kruiden	weidebeheer	voorbeeld	intern
C	bodem regeneratie	weidebeheer	voorbeeld	intern
C	diversiteit zorgt weer voor insecten en dat trekt weer ander wild aan	natuur	voorbeeld	intern
C	meer leven is op ons perceel	natuur	voorbeeld	intern
CG	eigen mest terug op het land	mestbeheer	voorbeeld	intern
C	mest geven aan lokale omgeving voor op hun moestuinen	mestbeheer	voorbeeld	intern
C	mestbriketten voor in kachels	mestbeheer	voorbeeld	intern
C	verschillende takkenwallen	Elementen	voorbeeld	intern
C	schapen voor de wormencirculatie	weidebeheer	voorbeeld	intern
C	kippen die weer ongedierte en insecten in stand houden	weidebeheer	voorbeeld	intern
CD	een subsidie te ontvangen	Financieel	Meerwaarde	extern
C	deze manier van paardenhouden ook promoten in de regio.	inspireren	advies	Extern
C	ieder mens verlangt naar balans tussen dier en natuur	overtuiging	motivatie	intern
C	geloof in God	overtuiging	motivatie	intern
C	arbeidsintensieve manier van paarden houden.	uitvoering	belemmering	intern
CD	duur in het aanschaffen bij het opstarten	Financieel	belemmering	intern
CD	Boven gemiddelde stalprijs	Financieel	meerwaarde	intern
C	een langdurig proces wat met horten en stoten gaat	uitvoering	belemmering	intern
C	eenzaam ondernemen en de druk van buitenaf	maatschappelijk	motivatie	extern
C	ervaringen opdoen	voorbereiding	advies	intern
C	opleidingen en cursussen gedaan	voorbereiding	advies	intern
CD	Heel veel vraag (4 weken op Marktplaats gestaan en toen heb ik de advertentie er maar weer af gehaald omdat ik gewoon zoveel berichtjes kreeg)	vraag	klanten	extern
CD	mensen van buiten de regio	doelgroep	klanten	extern
D	groenstroken	beplanting	voorbeeld	intern
DG	gras en de kruiden	weidebeheer	voorbeeld	intern
D	vogeltjes en hazen hun nesten kunnen maken	natuur	Meerwaarde	extern
D	zonne-energie	duurzaamheid	voorbeeld	intern
D	kasten voor bijvoorbeeld steenuilen.	natuur	voorbeeld	intern
D	oorsprong ecoloog	achtergrond	motivatie	intern
D	meer variatie in hun dag	gezondheid	Meerwaarde	intern
DG	lopen dan tussen de 12 en de 16 km per dag	gezondheid	Meerwaarde	intern
D	minder de traditionele veterinaire problemen	gezondheid	Meerwaarde	intern
D	allerlei vlinders en insecten terugkomen die hier 12 jaar geleden echt niet waren	natuur	Meerwaarde	extern
D	pareltje van natuur en diversiteit	natuur	Meerwaarde	extern
D	zelfvoorzienend hier wil zitten en dat ik het voor mijn paarden	overtuiging	motivatie	intern
D	gesloten systeem	bedrijfsvoering	voorbeeld	intern
D	heel groot netwerk, dus ik heb heel veel mensen met kennis en kunde in mijn omgeving	maatschappelijk	advies	intern
EG	Ik hou de kansen en ontwikkelingen binnen de sector goed in de gaten.			
E	Zodra ik een interessante idee tegen kom in de sector, wil ik dat gelijk toepassen binnen mijn bedrijf.	Early adopters	Adoptie	Innovatie
E	bespaart natuurlijk wel heel veel	financieel	meerwaarde	intern
EG	nog een keer zo'n park vol zou kunnen krijgen met mensen op mijn wachtlijst	vraag	klanten	extern
E	eigen startkapitaal	Financieel	belemmering	intern
E	schrijven van een goed bedrijfsplan	voorbereiding	advies	intern
E	onderzoek en brainstormen doen	voorbereiding	advies	intern
EG	Waterberging	waterbeheer	voorbeeld	intern
E	Natuur aantrekken met diversiteit	beplanting	voorbeeld	intern
E	Wetgeving	wet en regelgeving	belemmering	extern
E	Preventief paarden gezond houden	overtuiging	motivatie	intern
E	osteopaat voor paarden	achtergrond	motivatie	intern
F	Als ik merk dat de vraag naar mijn diensten minder wordt vanuit de markt, dan zal ik een idee toepassen binnen mijn bedrijf om te zorgen dat mijn bedrijf relevant blijft op de markt.	Late Majority	Adoptie	Innovatie
F	natuurhooi geprobeerd te voeren aan m'n paarden maar dat aten ze niet.	weidebeheer	voorbeeld	intern
F	In een kruidenrijk grasland krijgen de paarden snel zandkoliek en er komen allemaal kruiden en bloemen te groeien die ik absoluut niet bij mijn paarden wil zien	weidebeheer	voorbeeld	intern
F	Paardenmest is te zuur en bevat te veel wormeneieren	mestbeheer	voorbeeld	intern
F	subsidie of extra inkomen	Financieel	meerwaarde	extern
F	grote investeringen	Financieel	belemmering	intern
F	makkelijker zijn als je paarden 24/7 buiten kunnen lopen	omgeving	belemmering	extern
F	Goede voorlichting	bewustwording	advies	extern
F	Ik denk niet dat er vraag voor is	vraag	klanten	extern
G	Voerplekken			
G	Natuur doorgeven aan kinderen en kleinkinderen	overtuiging	motivatie	intern
G	Niet zozeer vraag naar natuur incl. maar in combi met paddock paradise	Vraag	klanten	Extern